

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 891.550-3 (81.2 (2Т))

ТОҶИДИНЗОДА ПАРВИНА

ВИЖАГИҲОИ ИБОРАҲОИ НОМӢ ДАР НАСРИ МУСАЧЦАӢ

(дар заминаи осори Абдуллоҳи Ансорӣ)

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз
рӯйи ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020502 – Забони тоҷикӣ)

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ

Мухторов Зайнидин Мухторович – доктори илмҳои филологӣ, ректори Донишкадаи рушди менечменти Сингапур дар шаҳри Душанбе.

Муқарризони расмӣ:

Низомӣ Санавбар Фахрӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забони тоҷикии МДТ «Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино»;

Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Муассисаи пешбар:

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Ҷимояи диссертатсия «12» июни соли 2025, соати 13:00 дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA-021-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суроға: шаҳри Душанбе, Буни Ҳисорак, бинои таълимии № 10, толорои шурои олимони факултети филология, e-mail: firdavs_79@mail.ru; Тел.: (+992) 93-526-62-95) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва тавассути сомонаи www.tnu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «___» _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмии
шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ**

Мирзоёров Ф.Н.

МУҚАДДИМА

Дар пажуҳиши диссертатсионии мазкур вижагиҳои ибораи номӣ дар насри мусаччаъ ва махсусиятҳои корбурд, ифоданокӣ ва муассирии онҳо аз рӯйи осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Мубрамии мавзуи таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки омӯзиши вижагии ибораҳои номӣ яке аз қисматҳои муҳимми грамматика ба шумор рафта, пажуҳиши он дар насри мусаччаъ заминаҳои хеле хуби омӯзишии онҳо ба шумор меравад ва бидуни пажуҳиши амиқу мукаммали таърихӣ ошкор намудани вижагиҳои грамматикӣ маъноии ин ва ё он асаре, ки дар фонди осори миллату наҷод чун маъҳази нодир боқӣ мондааст, имконнопазир аст.

Дар муайян намудани сарнавишти таърихӣ ҳар як халқу кишвар, қабл аз ҳама, омӯзиши мукаммали ҷанбаҳои таърихӣ забон хеле муҳим аст, зеро забон ҷузъе аз тамаддуни ҳар миллат буда, воқеияти зиндагӣ ва тарзи ҳаёти соҳибони худро ҳамчун оина инъикос менамояд, аз ин рӯ, барои омӯхтани таърихи ҳар қавму миллат, урфу одат, дину мазҳаб ва фарҳангу тамаддуни он аҳаммияти бузург дорад. Дар ин миён, хусусан, забонҳое, ки дорои хат ва суннатҳои хаттӣ буданд, барои нигоҳдории хотираи таърихӣ хидмати бузурге кардаанд. Ба воситаи осори хаттӣ иттилооти гаронбаҳои таърихро дар бораи гузаштаи дуру наздики соҳибзабонон ба муосирон бозгӯ кардаанд. Хушбахтона, солҳои охир ҷанбаҳои забонии мероси пураарзиши адабиёти беш аз ҳазорсолаи тоҷикӣ форс тавачҷуҳи муҳаққиқони ватаниро бештар ҷалб намуда, хусусиятҳои лексикиву семантикии осори классикӣ, таҳқиқу таҳлил шудаанд. Аҳаммияти мавзуи пайгирифтаи мо дар муайян намудани ҷиҳатҳои грамматикӣ ибораҳои номӣ дар осори яке аз устодони насри мусаччаъ Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ равона гардидааст.

Бинобар ин, мубрамияти мавзуи мазкур аз он бармеояд, ки таҳқиқи вижагиҳои ибораҳои номӣ ҳамчун ҷузъи муҳимми синтаксиси забони тоҷикӣ дар асоси осори адабиёти классикӣ ба масъалаҳои баҳсноки забони адабии тоҷик бо таъаввулотии таърихӣ забон равшанӣ хоҳад афканд.

Аҳаммияти дигари таҳқиқи мо аввалин маротиба баррасӣ намудани ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ мебошад. То кунун доир ба ибораҳои номӣ чи дар назм ва чи дар наср пажӯҳишҳои илмӣ анҷом дода шудаанд, аммо доир ба ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ ва, махсусан, «Расоили форсӣ»-и Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ таҳқиқи мукамал аз ҷониби забоншиносон ба анҷом нарасидааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Дар забоншиносии тоҷик таҳқиқу пажӯҳиши ибораҳои солҳои 50-уми асри XX оғоз гардидааст. Забоншиноси барҷастаи тоҷик, профессор Д.Т. Тоҷиев [14] дар мақолаҳои, ки солҳои 1952-1955 нашр гардидаанд, доир ба ҳамаи ҳелҳои алоқаи калима дар ибора қайдҳои хеле муҳим қой додааст. Махсусан, дар асари ӯ – «Воситаҳои алоқаи муайянкунанда бо муайяншаванда дар забони адабии муосири тоҷикӣ» мавзӯи мазкур батафсил таҳқиқу таҳлил гардида, ибора чун воҳиди муҳими грамматикиву қисми баробарҳуқуқи синтаксис эътироф ва омӯхтани он зарур ҳисобида шудааст [14].

Забоншиноси тоҷик А. Мирзоев оид ба аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ доштани омӯзиши ибораҳо чунин изҳори ақида намудааст: «Назарияи ибораҳои боз ҳам амиқтар дарк кардани моҳият ва қонуни грамматикӣ чумла ёрӣ мерасонад. Омӯхтани синтаксиси ибораҳои аҳаммияти калони амалӣ низ дорад. Вай имконият медиҳад, ки асоси забон чуқур ва ҳаматарафа фаҳмида ва таълим дода шавад» [11, с. 74].

Минбаъд низ муҳаққиқон дар асоси маводи забони адабии тоҷикӣ мақолаву рисолаҳои зиёди илмӣ навишта, вобаста ба сохту ифодаи маъноии ибораҳо, ба хусус ибораҳои дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, ақидаҳои хешро баён намудаанд. Назар ба эътирофи иборашиносон, тамоми хусусиятҳои грамматикӣ ва маъноии забон дар ибораҳо зоҳир мегардад. Аз ҳамин сабаб ибораҳои сарчашмаи муҳим ва хазинаи бое мебошанд, ки ба воситаи онҳо дар чумла маъноҳои ниҳоят нозук ифода меёбанд. Аз чумла, Б. Камолитдинов бо ҳаммуаллифии И.Л. Николаев дар мақолаи «Масъалаҳои омӯзиши ибораҳои дар забони муосири тоҷикӣ» ақидаҳои худро пешниҳод намудаанд, ки доир ба

таҳқиқотҳои муҳаққиқони тоҷик ба мавзӯи ибора равона гардидааст. Забоншинос Х. Камолзода китоби А. Мирзоев «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ»-ро асари чамбастӣ дар ин самт ҳисобидаст: «Муаллиф дар ин асар оид ба таҳқиқи ибора дар забони тоҷикӣ таҳлили хронологӣ гузаронидааст ва асарҳои гуногунро, ки дар соҳаҳои гуногуни илми забоншиносӣ – услубшиносӣ, лаҳҷашиносӣ, асарҳо оид ба маданияти суҳан, асарҳои муқоисавӣ таълиф гардидаанду дар бораи ибора маълумоте доранд, ё худ махсус ба ибора бахшида шудаанд, мавриди таҳлили амиқ қарор додааст» [9, с. 6].

Дар баробари рисолаву мақолаҳои, ки дар забоншиносии рус навишта шудаанд, нақши олимону муҳаққиқони тоҷик низ дар таҳқиқи ибора калон мебошад. М. Акрамов дар рисолааш «Ибораҳои сифатии забони ҳозираи тоҷик» [1977] В.В. Виноградовро асосгузори иборашиносии советӣ муарифӣ намуда, чунин гуфтааст: «Аз рӯйи ақидаи академик В.В. Виноградов, ки яке аз асосгузори иборашиносии шуравӣ мебошад, хусусияти миллии забон маҳз дар қолаби пайваст шудани калимаҳо, дар сохти хелҳои мухталифи ибораҳо басо равшан намоён мешаванд» [4, с. 7].

Дар забоншиносии тоҷик як қатор асару мақолаҳои навишта шудааст, ки дар онҳо бевосита роҳҳои сохта шудани ибораҳо ва аломатҳои хоси онҳо, ҳамчунин, навҳои алоқаи ибора дар ҷумла маълумот дода мешавад. Муҳимтарини онҳо мақолаҳои олими забоншиноси тоҷик Э.С. Улуғзода «Ибораҳои исмии пешояндӣ дар забони адабии тоҷик» [1959], Ш. Ниёзӣ «Аҳаммияти ибора дар таҳқиқ ва таълими забони тоҷикӣ» [1960], чанд асару мақолаҳои Абдусаттор Мирзоев «Доир ба ибора ҳамчун воҳиди мустақили синтаксис» [1965], «Доир ба сохти ибора дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [1966], инчунин, мақолаҳои М.Н. Қосимова «Мухтасар оид ба ибораҳои номӣ» [1967], «Ибораҳои изофии масдарӣ» [1965], мақолаи С. Абдурахимов, ки замимаи хубест барои омӯзишу таҳқиқи ибораҳои номӣ «Ибораҳои исм бо шумора» [1966], М. Акрамов – «Ибораҳои сифатии забони ҳозираи тоҷикӣ» [1977], мақолаи дигари С. Абдурахимов «Ибораҳои ҷонишинӣ» [1979], рисолаи

Х. Камолов «Ибораҳои изофӣ» [2011]. Ҳамчунин, А. Мирзоев китоби дигареро зери унвони «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ» [2002] ба нашр расонидааст, ки доир ба таърихи омӯзиши ибора ва таҳқиқи он дар забоншиносии тоҷик, муқоисаи ибора дар асарҳои забоншиносӣ, услубшиносӣ, лаҳҷашиносӣ ва, инчунин, дар асарҳои муқоисавӣ ба роҳ монда шуда, як баҳси хеле доманадори илмиро дар заминаи ибора фаро гирифтааст.

Забоншиноси тоҷик Р. Ғаффоров дар мақолаи хеш «Маданияти суҳан ва муҳимтарин вазифаҳои забоншиносии тоҷик» [1980] таассуф аз он меҳӯрад, ки таҳқиқ ва омӯзиши ибора аз рӯйи забони адабии муосир ба роҳ монда мешавад ва баъзан ба забону адабиёти классикӣ тавачҷуҳ камтар мегардад. Забоншинос меҳӯрад, омӯзиши ибора дар баробари омӯхтани қоидаҳои муосир бояд ба забону осори классикон муқоиса карда шавад [7, с. 126].

Ибораҳо аз ҷиҳати сохт низ аз ҷониби олимон дар шакли алоҳида низ таҳқиқ гардидаанд. Аз ҷумла, А. Халилов зери унвони «Ибораҳои изофӣ дар забони адабии тоҷикӣ» таҳқиқоти илмии пурарзише гузаронидааст. Кори илмии ӯ оид ба алоқаи изофӣ дар ибора аз рӯйи маводи забони адабии муосири тоҷикӣ буда, пешниҳоду роҳҳои иборасозиро хеле хуб арзёбӣ намудааст. А. Халилов чунин мешуморад, ки «ҳангоми ба ҳам пайвастании калимаҳо ёрии изофӣ, инчунин, муносибати онҳоро муайян намуда, имконот ва тағйирпазирии алоқаи изофӣ бо пешоянду пасояндро ошкор месозад» [15, с. 91].

Яке аз қорҳои илмии муосир дар баҳши омӯзиши ибора ва қолабҳои он, ки арзиши баланди илмӣ дорад, аз ҷониби муҳаққиқ С. Расулов анҷом дода шудааст. Кори доктории С. Расулов дар асоси маводи эҷодии шоирони нимаи дуюми асрҳои XIX ва ибтидои асри XX ғирдоварӣ шуда, дар он доир ба масъалаҳои сохт ва семантикаи ибораҳо суҳан меравад. С. Расулов дар баҳши ибора таҳқиқоти назариявӣ амалии пурарзише анҷом додааст. Дар қори таҳқиқотии С.Расулов хусусиятҳои таркибӣ, вижагиҳои лексикӣ-маъноӣ ва услубии ибора дар заминаи назм таҳқиқ гардидааст.

Дар рисолаи мазкур дар бораи мавқеи шаклу муносибатҳои маъноии ибораҳои номӣ дар насри мусачҷаъ аз рӯйи асари насрии мансуб ба асри XI-XII

– «Расоили форсӣ»-и Абу Исмоил Абдуллоҳ Ансории Ҳаравии Хоҷа, ки бо лақабҳои Хоҷа ва Шайхулислом машҳур аст, мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

Асари мазкур зери таҳрири Муҳаммад Сурури Мавлоӣ бо забони форсӣ баргардон ва нашр гардидааст. Муҳаррир ҳамаи рисолаҳои Хоҷаро дар шакли куллиёт ҷамъоварӣ намуда, зери унвони «Расоили форсӣ» таълиф кардааст. «Абу Исмоил Абдуллоҳ Ансории Ҳаравӣ, ки лақабаш Шайхулислом аст, соли 396 ҳ. (1005 м.) хангоми ғуруби офтоб дар рӯзи ҷумъаи дуюми Шаъбон дар деҳаи Қӯҳандаж ё Қӯҳандижи тобеи Тус дар замони хилофати Абу Қодир Баллоҳ Аббосӣ таваллуд шудааст. Дар соли 481ҳ (1088м) аз олам ҷашм пӯшид ва оромгоҳи ӯ дар Козаргоҳи Ҳирот ҷойгир аст, ки ҳоло бо номи «Бузургоҳ» маъруф аст ва зиёратгоҳи муштоқон ва ихлосмандони ӯст. Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аввалин асосгузори насри мусаччаъ ҳисобида мешавад, ки дар тасаввуф низ мавқеи шоистае дорад ва номи машҳураш дар пешидагии замин ва замониҳо пешида аст» [3, с. 224].

Дар баробари ин ҳам доир ба аҳаммияти адабию таърихӣ ва хусусиятҳои забонии асарҳои классикӣ, рисолаҳои илмӣ зиёд таълиф шуда истодаанд. Аммо доир ба насри рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳ ягон таҳқиқоте дар илми забоншиносии тоҷик анҷом дода нашудааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқи мазкур бо барнома ва мавзӯҳои илмии кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мувофиқат менамояд. Хулосабарориву натиҷагирӣҳо аз он дар такмили барномаҳои таълимӣ ва илмӣ мусоидат карда метавонад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Интихоби маҳз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ чун асари мавриди таҳқиқ аз ҷониби мо бебабаб нест. Ҳарчанд асари мазкур дар робита бо афкори ирфонии адиб нигошта шудааст, вижагӣҳои забонии он ва дигар хусусиятҳои матни асари мазкур аз нигоҳи илми

забоншиносӣ то ҳол таҳқиқ нагардидааст ва таҳлилу баррасии хусусиятҳои забонӣ ва воҳидҳои забон дар ин асар аз тарафи муҳаққиқони кишварҳои дигар анҷом ёфтааст. Бинобар ин, мо дар рисола, бори аввал маҷмуи ибораҳои номиро аз рӯйи се навъи алоқа дар асоси маводи «Расоили форсӣ» мавриди таҳқиқ қарор додаем. Мақсад аз таҳқиқи зерин мушаххас намудани вижагиҳои сохтор, маъно, услуб ва тарзу нозуқиҳои корбурди ибораҳои номӣ ва хусусиятҳои ифоданокиву муассирии ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ аз рӯйи маводи «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ муқаррар шудааст, ки барои муайян намудани нақшу мақоми ибораҳои номӣ дар забони адабӣ мусоидат менамояд.

Таҳқиқ ва пажӯҳиш намудани ҷавҳарҳои забонии осори ин нобиға, ки асосгузори насри мусаччаъ аст, вазифаи муҳимми диссертатсияи мо шуморида мешавад. Аз ин лиҳоз, мо дар ин кори диссертатсионӣ кӯшиш намудаем, ки мақсади ҳешро дар муайян намудани хусусиятҳои синтаксисии «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ амалӣ гардонем ва аз осори ин дурдонаи адабиёти классикӣ чизеро дар илми забоншиносӣ ҳамчун сухани нав ворид созем.

Вазифаҳои таҳқиқ. Вазифаҳои асосии рисола вобаста ба масъалаҳои зерин мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд:

- муайян намудани таҳқиқи хроноғолии ибора дар таърихи забони адабии тоҷикӣ;
- муайян намудани хусусиятҳои фарқкунандаи ибора дар насри мусаччаъ;
- таҳқиқи нозуқиҳои истифодаи ибораҳо дар насри мусаччаъ;
- нишон додани муносибатҳои маъноӣ ва услубии ибораҳо дар насри мусаччаъ;
- муайян намудани мавқеи ибора дар «Рисолаи форсӣ», сохт ва истифодаи маъноӣ ибораҳо дар асар;
- таҳлилу таснифи истифодаи навъҳои алоқавӣ ибора, нақш ва меъёри он дар асар;

- мушаххас намудани раванди таҳаввули ибораҳои номӣ дар забони адабии тоҷикӣ ва гунаҳои ифоданокиву корбурди онҳо дар адабиёти бадеӣ;
- муайян намудани ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ, ифоданокӣ ва муассирии онҳо;
- таҳқиқи таносуб, мувофиқат ва фарқи сохтор ва маъноӣ ибораҳо ва муодили онҳо дар забони ҳозираи адабии тоҷикӣ.

Объекти таҳқиқи кори диссертациониро маҷмуи рисолаҳои насрии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ – «Расоили форсӣ» ташкил медиҳанд. «Расоили форсӣ» ҳамчун намунаи насри асри XII бисёр хусусиятҳои ин давраи ташаккули таърихии забони тоҷикиро таҷассум намудааст.

Предмети таҳқиқ. Вижагиҳои иборавӣ номӣ дар насри мусаччаъ дар забони адабиёти классикии тоҷик дар заминаи асарҳои насрии яке аз намояндагони барҷастаи он – Хоҷа Абдуллоҳ Ансорӣ мавзӯи баҳси диссертатсия ба ҳисоб меравад.

Асосҳои назарии таҳқиқро асарҳои илмию назариявии олимони забоншинос, ки доир ба ибора, ҷумла ва наҳв, инчунин, дар самти имконоти луғавию услубӣ ва алоқа дар асарҳои адибони ҷудогона анҷом дода шудаанд, ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии масъалаҳои муҳимму умуминазарии мавзӯи диссертатсия асарҳои олимону муҳаққиқон Л.С. Пейсиков, В. Виноградов, В.С. Расторгуева, Ш.Н. Ниёзӣ, С. Абдурахимов, М. Акрамов, А. Мирзоев, С. Ҳалимов, М.Н. Қосимова, М. Муҳаммадиев, Н. Шаропов, Б. Камолитдинов, Ҳ. Маҷидов, Ш. Рустамов, Д. Хоҷаев, С. Сулаймонов, А. Ҳасанов, С. Сабзаев, С. Назарзода, З. Мухторов, О. Қосимов, Ф.Х. Шарифова, М. Саломов, Х. Камолзода, С. Расулов ва дигарон ҳамчун заминаи назариявӣ методологӣ ба кор бурда шуданд. Ҳамчунин, зимни пажӯҳишҳо дар соҳаи адабиётшиносӣ ба баъзе масъалаҳои забони асарҳои насри адабиёти классикӣ, дараҷаи истеъмоли насри мусаччаъ ва ба бисёр масоили нақши тасаввуф дар пешрафти адабиёти классикии тоҷику форс тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст. Дар иртибот ба ин таҳқиқоти дар соҳаи адабиётшиносӣ анҷомдодаи устод Айни, адабиётшиносон Е.Э. Бертелс, А.

Мирзоев, А. Афсаҳзод, Р. Мукулмонқулов, Х. Шарифов, ҳамчунин, пажухишҳои донишмандони Эрон Муҳаммадқай Баҳор, Муҳаммад Ризо Шафеи Кадқанӣ истифода гардида, дар заминаи афқору андешаҳои эшон мазмуну мундариҷаи рисолаи илмӣ танзим ва ба баъзе масъалаҳои назарии таҳқиқоти илмӣ равшанӣ андохта шуд. Диссертатсия ба сифати як пажухиши хос дар атрофи рисолаҳои пурарзиши Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ “Расоили форсӣ”, ки шомили як асари номдори адабию ирфонӣ гардидааст, баррасии муфассали илмӣ шуда, дар аснои таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ба унвонҷӯёну муҳаққиқон ёрӣ мерасонад.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Таҳқиқи илмӣ, асосан, аз рӯйи методи тасвири лингвистӣ анҷом дода шудааст. Ҳамчунин, дар така ба пажухишҳои илмии забоншиносони муосир дар рисола аносири методҳои маъмули таҳқиқи забоншиносӣ – таҳлилий, таҳлили сохторию семантикӣ, услубӣ, синхронӣю диахронӣ, муқоисавию таърихӣ ва таҳлили миқдорӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Барои таҳияву таълифи диссертатсия маводи таҳқиқ аз матни асарҳои насрии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ – «Расоили форсӣ» чамъ оварда шуда, дар дохили диссертатсия ба ҳамин рисолаҳо ишора карда шудааст. Ҳангоми чамъоварии мавод ба матнҳои таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд, ки дар онҳо унсурҳои сачъ мавқеи назаррас доранд. Бо мақсади возеҳ нишон додани хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва калимасозӣ бо санъати сачъ унсурҳои таҳлилшаванда дар дохили матн – ҷумлаҳо, оварда шуданд.

Навгони илмии таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур дар забоншиносии тоҷик нахустин таҳқиқи илмӣ оид ба «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ буда, асосан, қолабҳои ибораорой, навардозии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, арзишҳои адабию ирфонӣ, забону услуби эҷодӣ ва мавқеи ибора дар қиссаву ҳикояҳои таъсирбахш бори аввал ба баррасии муфассал фаро гирифта шудаанд. Илова бар ин, дар диссертатсия сохтори грамматикӣ ибораҳои номӣ баррасӣ гардидааст. Ғайр аз ин, хусусиятҳои корбурди ибора, таҳаввули сохтор

ва маъноии ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ таҳқиқ шудааст. Ибораҳо аз рӯйи алоқаҳои пешояндӣ, изофӣ ва ҳамроҳӣ таҳқиқ гардидаанд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Собит карда шуд, ки таҳлилу баррасии вижагиҳои ибора дар насри мусаччаъ муҳим арзёбӣ шудааст, зеро тамоми хусусиятҳои грамматикӣ ва маъноии забон дар ибораҳо зоҳир мегардад.

2. Масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи ибора яке аз муҳимтарин қисмати забоншиносӣ ба шумор рафта, қонун ва қоидаҳои асосии ибораро дар ҷумла ва инчунин, алоқаи байни онҳоро бевосита инъикос менамояд. Дар забоншиносии муосир қариб ҳама паҳлуҳои ибораҳои номӣ омӯхта шудаанд.

3. Рисолаҳои ахлоқӣ, сӯфиёна ва муноҷотҳои Ансорӣ нисбат ба дигар осораш шуҳрати бештар доранд. Ансорӣ бо рисолаҳои ахлоқиаш дар адабиётшиносӣ аввалин бор насри мавзуну мусаччаъро ҳамчун шакли бадеӣ ҷорӣ намудааст.

4. Вижагиҳои корбурди ибораҳои номиро дар “Расоили форсӣ” сарчашмаи таҳқиқ барои муайян намудани мавқеи истеъмоли ибораҳои номӣ пешниҳод намудаем.

5. Хусусияти фарқкунандаи матнҳои расоили Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар он аст, ки ӯ услуби нигориш ва ҷумлабандии хос дорад, инчунин, аз лаҳҷаи Ҳирот барои сохтани калимаҳои ҳамқарина истифода намудааст. Ин ҳам яке аз услубҳои нигориши ӯ ва маҳорати касбиаш дар насри мусаччаъ мебошад.

6. Таҳлилу баррасӣ ва муайян намудани мавқеи насри мусаччаъ дар самти забоншиносии форсу тоҷик хеле дертар сурат гирифтааст, зеро насри мусаччаъ дар асарҳои адабию бадеӣ дар шакли маҳдуд, танҳо дар муқаддимаю дебочаҳо эҷод мешуд.

7. Пажӯҳиши ибораҳои содаву мураккаби насри мусаччаъ дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бо назардошти барҷастатарин хусусиятҳои онҳо ва нақши ибораҳо дар ифодаи мақсаду мароми нависанда аз муҳимтарин паҳлуҳои кори диссертационии мо ба ҳисоб меравад.

8. “Расоили форсӣ” ҳамчун намунаи насри асрҳои X1-X11 дар байни осори насрии ин давра аз вижагиҳои хос бархӯрдор аст ва бисёр ҷанбаҳои забони насри ин давраро таҷассум менамояд.

9. Таснифи ибораҳои номӣ дар “Расоили форсӣ” аз рӯи хусусиятҳои сохторӣ аз рӯи алоқа, мавзуният, ҳазмшавӣ, семантика ва мансубият ба ҳиссаҳои нутқ барои муайян намудани нақши ибора дар «Расоили форсӣ» мусоидат менамояд.

10. Вобаста ба мавзӯ ва мундариҷа дар «Расоили форсӣ» сохти ибораҳо мавқеи хос дошта, ба воситаи онҳо маъною мафҳумҳои мухталифи динию ирфонӣ ифода гардидаанд. Аз ин рӯ ҳангоми таҳқиқ ба гурӯҳи ибораҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шуд. Аз ҷумла, ибораҳои номии пешояндӣ ифодакунандаи мафҳумҳои гуногун буда, бо таъсири мавзӯ ва мундариҷаи асар истеъмоли гардидаанд ва дар ифодаи мақсаду мароми нависанда нақши муҳим бозиданд. Онҳоро дар навбати худ ба ибораҳои исмии пешояндӣ, ибораҳои сифатии пешояндӣ, ибораҳои шуморагии пешояндӣ ва ибораҳои ҷонишини пешояндӣ ҷудо намудаем.

11. Ибораҳои изофӣ яке аз сарчашмаҳои бою ғанӣ дар забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ баррасию омӯзиши нақши ибораҳои изофӣ аз рӯи таснифот: ибораҳои изофии исмӣ, ибораҳои изофии сифатӣ ва ибораҳои изофии шуморагӣ дар «Расоили форсӣ» мо як андоза барои муайян кардани тарзи баён ва меъёри интихоби истеъмоли суҳан дар роҳи офариниши маънӣ, мазмунҳои тоза ва хусусиятҳои услубии рисолаҳои нависанда, ҳамчунин, барои шинос гардидан ба коргоҳи эҷодии ӯ мусоидат мекунад.

12. Ибораҳо дар осори ҳар як нависанда соҳиби нишонаҳои фардӣ гардида, ба объекти тасвир ва мавзӯю мундариҷаи асар вобастагӣ доранд. Ибораҳо барои ифодаи насри мусаччаъ хизмат карда, моҳияти тасвирро равшантар баён мекунанд. Бори аввал дар рисолаи илмӣ ба масъалаи нақши ибораҳои номии алоқавӣ ҳамроҳӣ таваҷҷуҳ зоҳир гардид ва муқаррар карда шуд, ки нависанда ҳангоми офаридани насри мусаччаъ калимаҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосии арабиро моҳирона ба кор бурда, маънову образҳоро ниҳоят ҷолиб

хулосабарорӣ мекунад. Инчунин, ибораҳо моҳияти тасвири нависандаро боз ҳам возеҳтару равшантар ва каломи нависандаро таъсирбахш гардондааст.

13. Дар натиҷаи таҳқиқи ибораҳои номӣ, инчунин, гурӯҳи ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ, ибораҳои шуморагии алоқаи ҳамроҳӣ ва ибораҳои ҷонишинии алоқаи ҳамроҳӣ низ дар “Расоили форсӣ” мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Масъалаҳои назарӣ, равишҳои таҳқиқ ва хулосаҳои ҳосилшуда дар ин рисола ҷанбаҳои омӯзиши ибораҳои номиро пурратар гардонидани, дар муайян намудани арзишҳои наср метавонад нақши бориз дошта бошад.

Аз таҳқиқи мазкур баъзе хусусиятҳои забони насри асри XI-ро ошкор ва дарачаи корбурди калимаю ибораҳоро дар ин марҳилаи ташаккули таърихии забони адабии тоҷикӣ муайян кардан мумкин аст. Натиҷаҳои илмӣ таҳқиқ дар ҳалли як қатор масъалаҳои назариявии наҳв, лексикӣю семантикӣ, услубии фардӣ ва калимасозии асарҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мусоидат мекунад. Маводи рисола ҳамчунин ҳангоми анҷом додани таҳқиқи илмӣ доир ба таърихи забони адабии тоҷикӣ, дар ҳалли масъалаҳои санадҳои бадеӣ, маъношиносӣ ва услубшиносӣ амалӣ, зимни пажӯҳиши масъалаҳои назарӣю амалии иборасозӣ, наҳв ва ҳангоми анҷом додани таҳқиқоти густурдаи илмӣ доир ба забон қобили истифода буда метавонад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои онро ҳангоми таълими фанҳои лексикология, морфология, услубшиносӣ, муайян намудани ҷанбаҳои наҳвии забон истифода бурдан мумкин аст. Маводи рисола ҳамчунин ҳангоми навиштани китобҳои дарсӣ ва дастуру васоити таълимӣ доир ба таърихи забони адабии тоҷикӣ, наҳв истифода шуда метавонад. Қисматҳои алоҳидаи кори илмиро ҳамчун маводи боэътимод ҳангоми хондани курсу семинарҳои махсус доир ба масъалаҳои насри мусаччаъ ва шинохти ибораю ҷумлаҳо дар факултетҳои филологияи муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба кор бурдан имконпазир аст.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Мавзуи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмии 6D020502 – Забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Дар диссертатсия бори нахуст дар забоншиносии тоҷик ибораҳои номӣ дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, хусусиятҳои наҳвии ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ муайян карда шудааст. Саҳми шахсии муҳаққиқ, ҳамчунин, дар чамъоварии маводи таҳқиқ ва коркарду баррасии он, тасвиби натиҷаҳо, омода намудани маърузаҳо ва интишори мақолаҳои илмӣ доир ба мавзуи таҳқиқ зоҳир мегардад. Таҳқиқи илмии мазкур заҳмати чандсолаи муаллиф ба ҳисоб рафта, дар шакли диссертатсияи мукамал ба анҷом расидааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Мавзуи диссертатсия актуалӣ буда, дар шурои олимони факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суратчаласаи № 4 аз 06.12.2018) тасдиқ карда шудааст.

Нуктаҳои муҳим ва натиҷаҳои таҳқиқ дар ҷаласаҳо ва семинарҳои илмии кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Ҳамчунин, аз натиҷаҳои таҳқиқ дар конференсияҳои илмию назариявии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ (солҳои 2019-2024), аз ҷумла, дар конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Услубшиносӣ ва медиалингвистика: проблема ва дурнамо» (Душанбе, 2024), конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Нақши Пешвои миллат дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва таъсири он дар рушди муносибатҳои байналмилалӣ» (Душанбе, 2024) мақолаҳои илмӣ пешниҳод гардидааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи таърихи забон ва типология, ДМТ (суратчаласаи №6 аз 27 декабри соли 2024) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ доир ба мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи диссертатсия 7 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и

Вазорати муассисаҳои таҳсилоти олий ва илми Федератсияи Россия ба таъбириши расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб ва хулосаю рӯйхати адабиёт иборат буда, 174 саҳифаи ҷопи компютери ро дар бар мегирад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддимаи диссертатсия суҳан аз муқаблаи мавзӯ, аҳамияти таҳқиқ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ, навиғони илми таҳқиқ, манбаҳои таҳқиқ, арзиши назариявӣ амали таҳқиқ, асосҳои назариявӣ методологии таҳқиқ, равишҳои илми таҳқиқ, нуқоти асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда меравад ва дар поёни муқаддима тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия баён гардидааст.

Боби аввали диссертатсия “Вижагиҳои ибораҳои номӣ ва мавқеи он дар насри мусаччаъ” унвон дошта, аз се фасл иборат аст. Фасли аввал **“Дараҷаи омӯзиши ибораҳои номӣ”** номгузори шудааст. Масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи ибора яке аз муҳимтарин қисмати забоншиносӣ ба шумор рафта, қонун ва қоидаҳои асосии ибораро дар ҷумла, инчунин, алоқаи байни онҳоро бевосита инъикос менамояд. Пажӯҳиши ибора таърихи дуру дароз дошта, ҳанӯз аз замонҳои қадим диққати олимониро ба худ ҷалб карда буд.

Аз рӯйи таълимоти забоншиносии умумӣ олимони ҷи шарқ ва ҷи ғарб дар пажӯҳиши ибора нақши хеле бузургро мебозанд, хусусан, забоншиносии рус низ дар ин марҳила пешсафӣ доранд (И.П. Илиа, И.П. Шишкина, В.С. Расторгуева, Н.М. Васильева, В.В. Виноградов ва дигарон).

Баробари ин дар бораи тафовути ибора ва ҷумла аксари забоншиносон нуқтаи назари худро баён кардаанд. Дар асарҳои илми В.В. Виноградов, Н.Н. Прокопович, Н.Ю. Шведова суҳан бештар аз бобати мувофиқати мантиқӣ меравад. Фаҳмиши ибора дар асарҳои В.В. Виноградов бо тартиби куллан дигар баррасӣ мегардад, яъне муҳаққиқ мафҳумҳои ибораю ҷумлаҳоро ҷудо мекунад

ва идеяи чудо кардани ибораю чумлаҳо дар асарҳои илмии ӯ инкишофи ҳаматарафа ва пурсамар пайдо кардааст [5].

Бо ҳамин тартиб дар бобати ҷанбаҳои гуногуни воҳидҳои синтаксисӣ ҳамчун ибора дар осори классиконамон, ба мисли Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав ва Насириддини Тусӣ андешаҳои пурарзишро мушоҳида мекунем. Дар садаҳои минбаъда дар осори Шамси Қайси Розӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ ва Вочидалии Мучмалӣ дар бораи сохт ва вижагиҳои маъноии ибора андешаҳои ҷолиб баён шудаанд. Вобаста ба асарҳои илмии ҳар як олим ва муҳаққиқони мазкур, хушбахтона, пажухишҳои муайяни илмии забоншиносони тоҷик, аз ҷумла, таҳқиқоти Д. Хоҷаев бо номи «Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI» ва шогирдонаш Ф. Мирзоёров, Н. Қурбонов ва О. Додаров мавҷуд аст. Дар омӯзиш ва таҳқиқи сохти грамматикӣ забони тоҷикӣ саҳми олимони маъруф, ба мисли Н. Ниёзмӯхаммадов, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Ш. Ниёзӣ, Ш. Рустамов, Х. Каримов, А. Мирзоев, С. Абдурахимов, С. Атобуллоев, А. Мирзоев, М.Н. Қосимова, Б. Камолидинов, Д. Хоҷаев, Л. Пейсиков, Р. Ғаффаров, А. Халилов басо бузург ва назаррас аст. Ин олимони дар таълифоти худ бевосита ба масъалаҳои ибора тавачҷуҳ кардаанд.

Дар забоншиносии тоҷик соли 1975 мақолаи А. Мирзоев оид ба хелҳои алоқии синтаксисӣ дар ибора чоп шудааст, ки хелҳои алоқии калимаҳо дар ибора ва дар ҷумла аз нигоҳи илмӣ баррасӣ ва гурӯҳбандӣ гардидаанд.

Таҳқиқи рисолаи номзадии М. Акрамов оид ба ибораҳои сифатии забони тоҷикӣ, ки ба масъалаҳои сохт ва семантикаи ибораҳои сифатӣ бахшида шудааст, хеле арзишманд ва назаррас аст. Муҳаққиқ ин масъалаҳоро дар пажухишҳои рисолаи худ ба таври муфассал баррасӣ кардааст [4].

Барои муайян кардани вижагиҳои иборавӣ ва, махсусан ибораҳои номӣ, мо ба осори илмии забоншиносони тоҷик, аз қабили Н. Маъсумӣ, Д.Т. Тоҷиев, М. Н. Қосимова, Б. Камолидинов, А. Мирзоев, Ш. Ниёзӣ, Д. Хоҷаев, С. Сабзаев, Л. Пейсиков, Д.М. Искандарова, М. Акрамов, С. Абдурахимов, С. Ҳалимов, О. Қосимов, А. Ҳасанов, Т. Шокиров, С. В. Хушенова, С. Атобуллоев,

Ш. Кабиров, С. Анварӣ, Ш. Каримов, Ф. Х. Шарифова, М. Саломов, З. Мухторов, Ш. Хаитова, Қ. Мухторӣ, Х. М. Камолзода, С. Қурбонов, Ж. Гулназарзода, А. Солиев, А. Ғаффоров, М. Темурова, М. Бобохоҷаева истифода кардаем.

Мавзуи ибора аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир буда, дар баробари ин худи ибора як воҳиди камтаҳқиқшуда, махсусан, дар заминаи насри мусаччаъ аст. Таҳқиқи ибора дар асоси асарҳои классикӣ аҳаммияти калони илмӣ дорад, зеро қолаби забони тоҷикӣ маҳз дар ҳамон давраҳо ташаккул ёфтааст. Инчунин, метавон гуфт, ки маҳз асарҳои эҷодшудаи он замон инъикоскунандаи анъанаҳои классикӣ мебошанд. Навгониҳои дар он давра бавучудодамада ҳамчун асноди нишондиҳандаи таърихи забон ва хусусиятҳои тағйирёбии қолаби наҳв муҳим мебошад. Дар баробари ин, аз рӯйи маводи «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтани ибора чанбаи илмӣ ва амалӣ дорад.

Фасли дуум **“Дарачаи омӯзишу таҳқиқи насри мусаччаъ дар забоншиносӣ”** унвон дошта, дар он оид ба омӯзиш ва таҳқиқи насри мусаччаъ аз оғоз то замони имрӯз мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Сачъро муҳаққиқон як намуди санъати бадеӣ донистаанд. **Сачъ** калимаи арабӣ буда, маънои наво, савт ё овози хуши мурғони хушхон – мисли булбул, кумрӣ, тӯтиро дорад. Аслан, садои мурғони ёдшуда дилангез буда, ба ҳам монанд нестанд. Сачъ гуфта ҳамчун як намуди санъати бадеӣ ё ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ калимаҳоеро медонанд, ки онҳо дар наср дар фосилаҳои муайян ба ҳамдигар ҳамрадиф, ҳамқофия ва ҳамвазн гардида бошанд. Яъне, дар як ҷумла чанд калимаю ибора пас аз фосилае омада, пораҳоро як низом мебахшанду оҳангнокӣ ва савтиёти онҳоро таъмин мекунанд. На танҳо пораҳои як ҷумла, балки ин ҳамоҳангию ҳамқофиягӣ дар байни ҷумлаҳои як матн низ ба мушоҳида мерасанд.

Насри мусаччаъ як навъи насри маснӯъ аст ва сачъ дар назм монанди қофия дар шеър аст, аммо дар наср овардани калимаҳои ҳамоҳангро мегӯянд. Маҷозан сурудро ҳам сачъ меноманд. Намунаи суханони мусаччаъ аз «Расоили

форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ (асри XI): «Дар хона агар кас аст, ки як ҳарф бас аст» [10, с. 57], «Агар дорӣ, мағӯ ва агар надорӣ, дурӯғ мағӯ» [10, с. 507]. Абдуллои Ансорӣ аз аввалин нависандагон аст, ки дар насри форсӣ сачъро кор фармудааст.

Насри мусаччаъ дар адабиёти араб маълум буд ва аз асри XI дар насри тоҷикӣ батадрич расм шуд. Вай оҳангнокии суҳанро афзуда, забони насрро ба каломи манзум наздик сохт. Насри мусаччаъ мансуб ба ҳунари таълифу нависандагист ва чун услуби ҳунарии адабиёт пайдо шуда ва инкишоф ёфтааст. Суҳани шифоҳӣ бори чунин пардозу ҳунарро надорад ва сачъ дар нутқи гуфтугӯӣ кам истифода мешавад.

Сачъ метавонад дар охир, мобайн ва ҳатто, дар аввали ҷумла биёяд.

Насри мусаччаъ таърихи куҳан дорад. Он ҳанӯз аз асрҳои I-X оғоз ёфта, нахуст сода буд ва баъдан дар асрҳои XI-XII мураккаб гардид. Намояндагони чараёни тасаввуф Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, Ҳамидуддини Балхӣ, Абусаиди Абулхайр ва дигарон дар асарҳояшон аз ин санъати суҳан бамаврид истифода бурдаанд. Дар асрҳои XIII-XV насри мусаччаъ боз ҳам инкишоф ёфт. Махсусан, дар асарҳои насрӣ ва назми Шайх Саъдӣ сачъ мақоми арзанда пайдо кард. Саъдӣ беҳтарин андешаҳои хешро дар «Ғулистон» ва дигар асарҳояш бо насри мусаччаъ ораста намуд [8, с. 156].

Дар фасли сеюми боби якум, ки **“Мавқеъ ва нақши ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ”** ном дорад, мавқеъ ва нақши ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ баррасӣ мегардад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ибораҳои номӣ дар рисолаҳои мазкур, асосан, бо ҳамаи ҳиссаҳои номии нутқ мушоҳида мешаванд. Ба хусус, ибораҳои исмӣ, сифатӣ ва ҷонишинӣ ҷойгоҳи хоса доранд.

Истифодаи ибораҳои номӣ дар ҷумлаҳои сачдор яқсон нест. Чунончи:

1. Дар ҷумлаҳои мураккаб зиёдтар барои сохтани насри мусаччаъ кумак намудаанд. Мисол: *Ва дӯстӣ се мақом аст: аввал ростӣ ва миёний (ш) мастӣ ва охираш нестӣ* [10, с. 333]. Чунон ки мушоҳида мегардад, дар ин мисол ибораҳои *аввал ростӣ, миёний (ш) мастӣ, охираш нестӣ* барои сохтани насри мусаччаъ истифода гардидааст.

2. Ибораҳое, ки дар таркиби ҷумлаҳои сода дучор меоянд. Масалан: *Сухани бадро гӯш мадор* [10, с. 507]. *Рӯзгори гузаштаре имоми худ соз* [10, с. 507].

Дар маҷмуаи «Расоили форсӣ» бисёре аз муноҷотҳо дар рисолаҳои мухталиф бо тағйироти нисбӣ дар лафз ва вожаҳо ва гоҳ бо тағйироти каме дар адади рукнҳо такрор шудааст. Камтарин натиҷаи санҷиши ин муноҷотҳо бо якдигар пай бурдани тағйирот дар сатҳи вожаҳо бо рӯсохт ва камияти рукнҳо ва гоҳ тағйироти мухтавои онҳост.

3. Ибораҳои номӣ дар дохили ҷумлаҳои мураккаби мусаччаъ низ бараъло истифода гардидааст. Мисол: *Назора кардан дар саноии ӯ бояд то аз ҳақимон бӣ, агарт натвонӣ сониъро бишнос ба эътиқоди нек то аз мусалмонон бӣ* [10, с. 10].

4. Муқоисаи як бандро аз як муноҷот, ки дар чандин рисолаи дигар омадааст, метавон мушоҳида кард. Истифодаи ибораҳои номӣ дар ин гуна монандиҳо анвои ин гуна тасрифҳо ва тағйиротро ба хубӣ намоён месозад:

1 – *Илоҳӣ, ба тоат фармудӣ вафои он нагузоштӣ / ва аз маъсият наҳӣ кардӣ ва бар он доштӣ* [10, с. 447]

2 – *Илоҳӣ, гуфтӣ макун ва бар он доштӣ / ва фармудӣ, ки бикуну нагузоштӣ* [10, с. 447]

3 – *Илоҳӣ, гуфтӣ ва бар он доштӣ / ва фармудӣ, ки бикун ванагузоштӣ* [10, с. 420].

4 – *Илоҳӣ, тоат фармудӣ ва тавфиқ боздоштӣ / ва аз маъсият манъ кардӣ ва бар он доштӣ / ай дерхашми зудошно / охир маро дар фиरोқ нагузоштӣ!* [10, с. 379].

Ибораҳои номӣ дар муқоисаи монандии ин навчи ҷумлаҳое, ки саропо насри мусаччаъ аст ва дар ҷумлаҳои аввал истифода гардидаанд.

Хулоса, мавқеъ ва нақши ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъи «Расоили форсӣ» басо доманадору боиси тавачҷуҳ аст. Ибораҳои номӣ дар асари мазкур дар ҳама навъи ҷумлаҳо ва бо ҳама навъи алоқаи синтаксисии ибора истифода гардидааст. Мазмуни рисолаҳо дар баробари ҷиҳатҳои ирфонии динӣ

доштанашон боз хусусияти ахлокиву панду андарзро низ доро мебошад ва Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ намунаи беҳтарини насри мусаччаъро дар офаридани рисолаҳояш истифода намудааст. Ибораҳои номӣ дар рисолаҳо бештар дар аввали ҷумла ҷой гирифтаанд. Ҳамчунин, истифодаи ҳама гуна ибораҳои номӣ дар таълифи рисолаҳои ӯ нақши бунёдӣ дорад, зеро ҳуди ибора хусусияти ҷумлаофариву матнофариро доро буда, яке аз муҳимтарин қисмати синтаксис ҳисобида мешавад.

Боби дуюми диссертатсия «Вижагиҳои корбурди ибораҳои номӣ дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ» ном дошта, дар фасли аввали он **“Ибораҳои содаву мураккаб дар рисолаҳои Абдуллоҳи Ансорӣ”** ибораҳои сода ва мураккаб таҳқиқ шудаанд.

Ибора, хусусан ибораҳои номии синтаксисӣ, дар насри мусаччаи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳам дар шакли сода ва ҳам мураккаб баръало дида мешавад. Табиист, ки нақши исм нисбат ба сифату ҷонишин дар сохтани ибора зиёдтар аст, аммо ҷонишинҳо низ дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мавқеи хосро ишғол намудаанд. Умуман, ҳама ҳиссаҳои номии нутқ дар расоили мазкур дар иборасозӣ корбаст шудаанд. Масалан, дар рисолаи “Муҳаббатнома” дар боби “Ваҷҳ” иборайи **чашми гирёнро**: ... *ба чашми гирён ва ба дили бирён, роз пайдо ва мард пинҳон* [10, с. 362] метавон дид.

Дар ин мисол исму сифат бо роҳи алақои изофӣ ибора сохтааст, ки ҳамин гуна мисолҳоро бо исм, сифат, шумора ва ҷонишин дар поён овардаем. Дар боби “Бақо” иборайи **гиристанӣ ятим** дар мисоли ... *гиристанӣ ятим аз бенадарист* [10, с. 345], далели ин гуфтаҳост.

Фасли дуюми боби дуум «**Вижагиҳои ифода ва услуби ибора дар “Расоили форсӣ”**» ном дошта, дар он хусусиятҳои фарқкунандаи ибора дар насри мусаччаи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ таҳқиқ шудааст. Дар «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ якчанд хусусиятҳои ҳастанд, ки аз осори дигар классикони мо фарқ мекунад. Махсусан, истифодаи ибораҳо дар матн, интихоби як навъи алоқа дар як матн, истифодаи як ҳиссаи нутқ дар чанд ибора. Тарзи истифодаи ибораҳои номӣ дар рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ

ба куллӣ фарқ мекунад. Масалан, аз фасли даҳуми рисолаи “Чилу ду фасл” – ҳикояи Маъруфи Кархӣ як сатрро мисол меоварем, ки як хусусияти фарқкунандаи ибораро дар насри мусачҷаи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар бар мегирад. Мисол: *Бандагиро аз бандагони дирам ва динор биомӯзӣ, ки шаб дур андешиӣ ва фикри он ва рӯз дар талаби тааби он ва давидан ва ба даст овардан ва муҳаббат ва дӯстии он бозӯ, ки ӯро аз он зиёдати бу ба **як дирам** ва хаими бозӯ, ки узви бар зиён бу ба **ним дирам**. Дар талаби зиёдати дирам ва фарзанд ва хона ва монӣ ва қаробатон фурӯзгӣ дорад ва сифрҳои бо хатар дар кӯҳ ва саҳро ва биёбон ва дарё равон гардид, ки қучост зиёдати дираме, ки чон дар хатар ниҳод... Агар **сад намоз** ба ҷамоат аз ӯ фавт шуд ва **ҳазор маҷлис** дар суҳбати олимон ва соликон нишааста ва хост ӯро ғами динор ва дирам беи буд, ки аз он агар ҳама олам ба нақӯҳиши он дирам ва динор бархезад, то гуфти эшон дар нагирад ва аз бими фавти дирам ва динор ҳазор ҷафо бишунавад...* [10, с. 58]

Дар ин мисол ҳамаи ибораҳое, ки оварда шудаанд, ба як навъи алоқа, инчунин, ба як ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд. Дар ибораҳои **ним дирам**, **ҳазор маҷлис**, **як дирам**, **сад намоз**, шумора ба ҳайси тобеъшаванда ба исмҳо бо роҳи алоқои ҳамроҳӣ тобеъ гардидаанд. Чунонки дар мисоли боло аён аст, дар як матн хурд панҷ ибора бо роҳи алоқои ҳамроҳӣ ба ҳам тобеъ гардидаанд. Хусусияти фарқкунандагии ин матн ва ибораҳое, ки дар он истифода гардидаанд, дар он зоҳир мегардад, ки дар он ҳам мутаносибии суҳан, ҳам ибораҳои бо як навъи алоқа шаклгирифта ва ҳам иштироки як ҳиссаи номии нутқ ба чашм мерасад. Ибораҳои дар мисоли боло овардашуда, ба мисли **як дирам**, **ним дирам**, **сад намоз**, **ҳазор масҷид**, дар баробари аз ҷиҳати алоқа ва аз ҷиҳати ба як ҳиссаи нутқ таааллуқ доштани онҳо бо ҳамдигар робитаи маъноӣ дошта, оҳанги мусачҷаъро дар матн равшан намудаанд. Ин ба он мемунад, ки задаи матн мазкур маҳз дар ҳамин ибораҳо ҷойгир гардидааст.

Матнҳои рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ шаклан ва мазмунан кӯтоҳ набуда, дар ҳар ҷумлаи он ибораҳо дида мешавад. Ҳамчунин, ибораҳо дар

матнҳо ва рисолаҳои кӯтоҳ низ барои сохтани насри мусаччаъ ва ҳамоҳанг гардидани ҷумлаҳо иштирок намудаанд.

Ҳамин гуна як мисоли дигарро низ дар ҳамин ҳикоя вохӯрдём, ки дар он ибораи бо алоқаи пешояндӣ сохташуда мавҷуд аст. Мисол: ... *меҳр аз киса бардор ва бар забон неҳ. Меҳр аз дирам бардор ва бар имон неҳ...* [10, с. 59].

Дар ҷумлаи боло калимаи “меҳр” дар ҳар ду ҷумла барои сохтани ибора бо алоқаи вобастагӣ ва ҳамоҳанг гардидани ҳар ду ҷумла бо ҳам (яъне сохтани насри мусаччаъ) фаъолона иштирок намудааст. Возеҳтар бояд гуфт, ки Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ дар навиштани рисолаҳояш аз ибораҳои зебову пурмазмун истифода намудааст. Инчунин, дар сохтани ҷумлаҳои қофиядори зебо нақши ибораҳо муассир аст.

Иштироки муродифи як калима ва ё дар аксари ҳолатҳо худӣ як калима дар як ҷумлаи мусаччаъ дар матни рисолаҳои Ансорӣ тез-тез ба таври намоён ба мушоҳида мерасад. Мисол: Дар боби шашуми рисолаи «Калимот» чунин омадааст: *Хӯи некро барои мардум аҳл дор. Миёни худ ба Худои таоло рост дор, то бо халқ битавонӣ дошт. Ба ризои халқ зиндагонӣ хуш гардон* [10, с. 506].

Дар ин мисол таркибҳои “барои мардум”, “бо халқ”, “ризои халқ” бо роҳи алоқаи изофӣ сохта шудаанд. Дар инмисол калимаи **халқ** бо муродифаш **мардум** дар сохтани ибораҳои исмӣ истифода гардидаанд. Муаллиф дар ин мисолҳо аз такрори як вожа худдорӣ намуда, муродифи онро ба кор бурдааст.

Дар ҳолати дигар як калима бо як маъно дар ду ибора истифода гардидааст. Мисол: Дуоро *беҳтар аз сипоҳ* дон. Умедро *беҳтар аз ганҷ* дон [10, с. 508].

Дар ин мисол ибораҳои “*беҳтар аз сипоҳ*” ва “*беҳтар аз ганҷ*” истифода гардидаанд. Калимаи “беҳтар”, ки сифати дараҷаи қиёсиро ташкил медиҳад, дар ҷумла барои сохтани ду ибора ба воситаи пешоянди “аз” кор фармуда шудааст.

Хулоса, вижагиҳои ибораи мусаччаъ дар осори Хоча дар ҷумла аз нигоҳи маънӣ ва ҳам мазмун фарқкунанда буда, инчунин, шакли грамматикӣ

онҳо низ аз дигар осори насрӣ тафовут дорад. Дар ин маврид таъкид кардан бамаврид аст, ки чавҳари забонии ҳамин гуна асарҳои нодир бояд ба таври бояду шояд таҳқиқ гардида, бо таъя бар ин аз ғановати забони куҳанбунёд бештар баҳравар гардем ва ғановати забони адабии тоҷикиро тақвият бахшем.

Фасли сеюм «**Таҳаввули сохтор ва маъноии ибораҳои номӣ дар «Расоили форсӣ»**» унвон дорад. Дар фасли мазкур таҳаввулоти сохторию маъноии ибораҳои номиро дар асоси маводи «Расоили форсӣ» бо шаклу қолабҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор додаем. Мо кӯшиш намудем, то нақши ибораро дар тавлиди сохтори маъноии ибора ва ҳамчунин қолабҳои иборасозиро дар насри мусаччаи рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ муайян намоем. Мисол: *Илоҳӣ аз он чи нахостӣ, чӣ ояд ва онро, ки нахондӣ, кӣ ояд? Нокоштаре аз об чист ва **нохондаре ҷавоб** чист?* [10, с. 47]. *Илоҳо, **маро дил** аз баҳри ту даркор аст, вагарна чароги мурдаеро чӣ миқдор аст?* [10, с. 43]. *Илоҳо, ончи **маро ком** аст, на ба андозаи гом (қадам) аст, чун карамат ом аст, агар назаре кунӣ, кор тамом аст! Шариат мар **ҳақиқатро** **посбон** аст, бе шариат ба ҳақиқат расидан дурӯғу бухтон аст* [10, с. 482].

Дар ин мисолҳо ибораҳои навъи **нохондаре ҷавоб**, **маро дил**, **маро ком**, **ҳақиқатро посбон** дар қолаби “духтарро дил” дар рисолаҳо зиёд ба мушоҳида мерасанд.

Дар «Расоили форсӣ» ҷумлаҳои ҳастанд, ки дар онҳо ду ва ё зиёда ибораҳоро дар як қолаб дидан мумкин аст. Мисол: *Илоҳӣ, ...**меҳри ту моро ҷиҳоз**, **шинохти ту моро амон**, **лутфи ту моро амон*** [10, с. 42]. Ҳамон тавре ки аён аст, дар як ҷумла се ибораро дар қолаби иборасозии “духтарро дил” дида метавонем, ки ҳам дар қолаби иборасозии классикӣ омадааст ва ҳам дар сохтани ҷумлаҳои мусаччаъ кумак намудааст. Маҳз бо иштироки ҳамин ибораҳо калимаҳо ҳамқофия гардидаанд.

Дар рисолаҳо, ҳамчунин, мисолҳоеро ба даст овардаем, ки, аслан, дар чунин навъи ибораҳо на бандаки изофӣ, балки бо артикли **-е** ҷузъҳои ибораро ба ҳамдигар алоқаманд мекунанд. Дар сурати дар ҷойи худ гузоштани аъзоҳои ҷумла бошад, ҷойи артиклро бандаки изофӣ иваз карда метавонад. Дар

«Расоили форсӣ» чунин ибораҳо серистеъмоланд. Чунончи: *Дарвешӣ чист? – зоҳире беранг ва ботине бечанг; Илоҳо, зоҳире дорем бас шӯрида ва ботине хароб ва синаи пуроташу чашме пуроб.*

Боби сеюми рисола «Таснифи сохтори ибораҳои номии “Расоили форсӣ” аз рӯи алоқа» ном дошта, се фасро дар бар мегирад. Ҳамаи фаслҳо боз дар навбати худ ба зерфаслҳо чудо гардидаанд. Дар фасли якуми боби сеюм, ки **“Ибораҳои номии пешояндӣ”** ном гирифтааст, ибораҳои номӣ бо пешояндҳо таҳқиқ шудааст.

Зерфасли аввали фасли аввали боби сеюм **“Ибораҳои исмии пешояндӣ”** унвон гирифтааст, ки оид ба алоқамандии исм бо ҳиссаҳои дигари номии нутқ баҳс мекунад. Табиист, ки исм дар сохтани ҳама навъҳои алоқа ҷойгоҳи махсусро доро буда, баробар истеъмол мегардад. Мисол: *Илоҳӣ, чун дар ту нигарем, шоҳем тоҷ бар сар, чун дар худ нигарем, хокему хок бар сар* [10, с. 476]. *Ғам бо касе хӯр, ки ғам аз ту тавонад бурд* [10, с. 503].

Зерфасли дуюми фасли якуми боби сеюм **“Ибораҳои сифатии пешояндӣ”** ном дорад, ки истифодаи сифатро ҳамчун ҷузъи тобеъкунанда таҳқиқ менамояд. Мисол: *Ин рӯзи ҷазо аст, осори адли подшоҳӣ ба ҷое расад, ки гӯсфанди бешох дод аз гӯсфанди башох бихоҳад* [10, с. 50]. *Агар ин сирри дуводӣ нур аз зар биефтӣ, нафси ӯ сер нагаштӣ* [10, с. 66]. *Ҳар ки Ҳақро муҳтоҷи арш гӯяд, бадтар аз Иблис аст* [10, с. 488].

Яке аз хусусиятҳои дигари фарқкунандаи истифодаи сифат дар «Расоили форсӣ» он аст, ки сифатҳои аслий ва одӣ (чи қабеху чи малех) қариб оварда нашудаанд, бештар сифатҳои дараҷаи қиёсӣ ва олий қорбаст шудааст. Мисол: *Умедро бехтар аз ганҷ дон* [10, с. 509]. *Аз осмон бузургтар суҳанро дон* [10, с. 507].

Зерфасли сеюми фасли аввали боби сеюм **“Ибораҳои шуморагии пешояндӣ”** номгузорӣ гардидааст. Шумора низ ба монанди дигар ҳиссаҳои номии нутқ дар рисолаҳои Ансорӣ мавқеи муайянеро доро мебошад. Шумораҳо бо алоқаи вобастагӣ дар рисолаи фаровон истифода гардидаанд. Мисол: *... ва муҳаббат ба дӯстиш он бозӯ, ки ӯро аз он зиёдати бувад ба як дирам...* [10, с.

58]. *Агар ту худро бишнохтӣ, аз шодиву нишот бигудохтӣ, агар суҳбати худро дарёфтӣ, аз ҳар ду олам бипардохтӣ* [10, с. 488].

Зерфасли чаҳоруми фасли аввали боби сеюм **“Ибораҳои ҷонишинии пешояндӣ”** ном дорад, ки доир ба истифодаи ҷонишин дар ибора ҳамчун ҷузъи асосӣ маълумот медиҳад.

Дар осори мазкур ибораҳои ҷузъи тобеашон ҷонишин зиёд вомехӯрад. Дар ин навъи ибораҳо ҷонишин ҳамеша дар шакли чамъ меояд ва бо ҷузъи асосӣ ба воситаи пешоянди **“аз”** алоқаи синтаксисӣ мебандад. Ҷузъи асосӣ, яъне шумора, ҳамеша нумеративи **-о** ё артикли **-е** мегирад: ... *Ҳар яке аз инҳо туро ба бандагии худ гирифтаанд...* [10, с. 61].

Дар қатори ибораҳои ҷонишинии изофӣ ва ҳамроҳӣ ибораҳои ҷонишинии пешояндӣ аз ҷиҳати шакл ва маъно хеле маҳдуданд. Дар сохти ин ибораҳо, асосан, пешоянди аслии **“аз”** иштирок менамояд ва ин навъи ибораҳо дар истифода фаъоланд. Мисол: ... *ӯ аз Маъло Алӣ бани Муссо-ул-ризо буда ва ядрави дарбон* [10, с. 59].. ... *касе нест, ки аз нанги ӯ бар ӯ хонанд* [10, с. 68].

Чунон ки аз таҳлили баррасии мисолҳо дида мешавад, дар рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ миқдори ибораҳои, ки бо ёрии алоқаи пешояндӣ сохта шудаанд, дар муқоиса бо ибораҳои бо ёрии алоқаи ҳамроҳӣ сохташуда зиёдтар мебошанд.

Фасли дуюми боби сеюм **«Ибораҳои номии изофӣ»** унвон дорад. «Алоқаи изофӣ яке аз хелҳои маъмул ва қадимтарини воситаи синтаксисии ибораҳои забони тоҷикӣ мебошад» [4, с. 142]. Алоқаи изофӣ, асосан, хоси ибора ҳисоб меёбад, ба хусус ибораҳои номӣ. Воситаи асосии алоқаи изофӣ бандаки изофии (-и) мебошад. Изофат (-и) худ маъно надорад ва дар забони адабӣ бо ҷузъи якуми ибора якҷоя навишта мешавад. Вазифаи асосии бандаки изофӣ тобеъ гардонидани як калима ба калимаи дигар, яъне ташкил намудани ибора аст. Бо бандаки изофӣ калимаҳо бо ҳам алоқаи синтаксисӣ баста, як гурӯҳи аз ҳама калони ибораҳоро ташкил мекунанд. «Бандаки изофӣ дар охири калимаи асосии ибора чун як унсури морфологӣ ҳамроҳ мешавад» [2, с. 23].

Зерфасли аввали фасли дуоми боби сеюм “**Ибораҳои изофии исмӣ**” ном дорад, ки оид ба истифодаи онҳо дар маводи рисолаҳо маълумот медиҳад:

а) Ибораҳои исмӣ бо исм: Ибораҳои исмии изофӣ дар забони адабии тоҷикӣ хеле серистеъмол буда, маъмулан, муносибати муайянкунандагиро ифода менамоянд. Исм дар нақши калимаи асосӣ метавонад, бо дигар исмҳо ба воситаи изофат ибораҳои гуногунмазмун созад, ба хусус, дар осори Абдуллоҳи Ансорӣ ибораҳои изофие, ки аз ду исм сохта шудаанд, аз ҷиҳати маъно ва мазмун гуногунанд.

Ибораҳои ифодакунандаи соҳибият, ки тобиши хешутабориро низ фаро мегиранд ва ҳар ду ҷузъи ин гуна ибораҳо, одатан, бо исми шахс ифода мешаванд, масалан: *Мансури Ҳаллоҷ* [10, с. 13]. *Илоҳӣ! Шароби шавқ дар ҷони Мансури Ҳаллоҷ афзун шуд* [10, с. 13]. *Омад ба дари хучраи Расул* [10, с. 67]. *Меҳри ӯ болонишинонро киштии Нӯҳ ...* [10, с. 68].

б) Ибораҳои исмӣ бо сифат: Ибораҳои исмӣ бо сифати аслӣ. Сифатҳои дараҷаи одӣ ва олӣ ба исм ба ғайр аз изофат, бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ низ тобеъ мешаванд, аммо сифати дараҷаи муқоисавӣ фақат ба воситаи бандаки изофӣ ба исм тобеъ гардида, муносибати атрибутиро ба тобишҳои гуногуни ранг, таъм, маза, ҳаҷм, ҳолат, аломати физикӣ ва масоҳавӣ, хосияти зоҳирӣ ва ботинӣ мефаҳмонад:

Ибораҳое, ки аз исм ва сифат ташкил ёфтаанд, хосияти ашёро аз ҳар ҷиҳат, шахсро аз ҳар хусусият ифода мекунад:

- Аз ҷиҳати аломати зоҳирӣ:

Шоҳаке аз ин ду ҷӯб барги тар ба ду бикард [10, с. 34]. ...аз гоҷи ташнагӣ хоки намнок меҳӯрд.

- Аз ҷиҳати хислати ботинӣ:

Мардуми бераҳмро аз аҳли дӯстӣ машмор [10, с. 504].

- Аз ҷиҳати хислат:

Ёри бад бадтар аз кори бад, ёри нек беҳтар аз кори нек [10, с. 667]

- Аз ҷиҳати ҳаҷму андоза:

Медонӣ, ки **давлати бузург** аз ту фут шуд [10, с. 13]

... ки Одамро (салавотуллоҳи алайҳи) **чаими бад** расид ва ба тавба шифо ёфт, аммо Иблисро чаими худ расид, **малъуни абад** гаши [10, с. 476].

Ибораҳои исмӣ бо сифати нисбӣ. Дар ин ибораҳо ашё ба ягон чиз нисбат дода мешавад ва аз кадом мавод сохта шудани ашё, муносибатҳои замонию маконӣ, нисбат ба исм бо алоқаи ҳамроҳӣ тобеъ мешаванд. Ин ибораҳо алоқамандона бо маънои луғавии чузъҳо муносибатҳои синтаксисиро ифода мекунанд, ки дорои тобишҳои гуногунанд:

– **Маконро ифода мекунад:**

...на Абдуллоҳ монад ва на **Шайхи харақонӣ** [10, с. 625].

В) Ибораҳои исму шумора:

Рӯзи аввал моро зулм ва ҷаҳл донистааст [10, с. 67]. **Ҳадиси аввал** Ойиша (разиолоҳу анҳо) ривоят кунад... [10, с. 18]

г) Ибораҳои исмӣ бо ҷонишин:

Муслмон шуд ва ба хонаи худ боз омад ва дари ҳуҷра бизад [10, с. 40].

Ҳар ки бародари худро гӯяд: эй кофар, аз ду яке боз гардад ба куфр [10, с. 50].

Зерфасли дуҷуми фасли дуҷуми боби сеюм «**Ибораҳои изофии сифатӣ**» номгузорӣ гардидааст.

Ибораҳои изофии сифатӣ вобаста ба ҷиҳати луғавии чузъи тобеъ муносибатҳои объектӣ, масоҳавӣ, замонӣ, маҳдудӣ, дараҷавӣ, таъинот ва монандиро ифода мекунанд. Хусусияти характерноки ибораҳои изофии сифатӣ дар он аст, ки онҳо нисбат ба дигар хелҳои ибораҳои сифатӣ устувор буда, чузъи асосӣ ҳамеша пеш аз чузъи тобеъ меояд ва маънои асосии калима низ дар қисмати тобеъкунандаи калима меояд, на тобеъшаванда.

Дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мо ибораҳои сифатиро низ ба монанди ибораҳои исмӣ аз рӯйи маводи пайдонамудаамон ба қисматҳои сифату исм, сифату ҷонишин ҷудо карда таҳлил намудаем:

а) Ибораҳои изофии сифату исм:

Агар аз Шарқ то Ғарб нури дарахт нишонанд ва ҳамаро ба мискинон ва дарвешон ва ятимон вақф кунанд... .

Дар чоҳ фуру рафт ва мӯзаи худро **нури об** кард ва баровард [10, с. 12].

б) Ибораҳои сифату чоғишин:

...ва ту маҳрум гаитӣ ба занни (хислати) бади хеш [10, с. 68].

...каромат афтад ӯро ба сабаби дурустии ӯ... [10, с. 69].

Зерфасли сеюми фасли дуюми боби сеюм «Ибораҳои изофии шуморагӣ» номгузорӣ гардидааст. Дар ин миён қолаби ибораҳои изофии шуморагӣ серистеъмомтар аст, аммо дар осори Абдуллоҳи Ансорӣ ин ҳолат баръакс ба назар мерасад, яъне шумораҳо зиёдтар ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ ибора сохтаанд, на бо алоқаи изофӣ.

Мисол: *Вафоти вай рӯзи сешанбе, сеюми моҳи рамазон!* [10, с. 73].

Фасли сеюми боби сеюм «**Ибораҳои номии алоқаи ҳамроҳӣ**» ном дорад. Ин фасли кор низ аз чаҳор зерфасли алоҳида иборат мебошад.

Зерфасли аввали фасли сеюми боби сеюм «**Ибораҳои исми алоқаи ҳамроҳӣ**» ном дорад. Дар ибораҳои ҳамроҳӣ муайян намудани калимаи асосӣ нисбат ба ибораҳои изофӣ, пешоянду пасояндӣ каме душворӣ пеш меоварад, зеро воситаҳои алоқаи грамматикӣ ба монанди изофӣ, пешоянд ва калимаҳои ёридиҳанда дар алоқаи ҳамроҳӣ дида намешаванд. Масалан: ... *бархезед, то субҳ бидамад, ки Фузайл роҳзан ба роҳ аст* [10, с. 53]. *Чун офтоб равон шуд ин бечора Абдуллоҳ дар пайи ӯ* [10, с. 637]. *Ҳазор дарахт агар нишонӣ, аз баҳри муроди хеш яке биншон* [10, с. 10].

Зерфасли дуюми фасли сеюми боби сеюм “**Ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ**” ном дошта, дар сураат гирифтани ибораҳои сифатии алоқаашон ҳамроҳӣ, асосан, исм ва зарф ҳамчун чузъи тобеъ истифода мешаванд. Ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ худуди ками «Расоили форсӣ»-ро фаро мегирад ва дараҷаҳои одӣ, қиёсӣ ва олии сифат дар ин бахш баробар корбаст гардидаанд. Мисол: Гумони мусалмонро дар ҳаққи худ хато макун, ҳочатравоириро бузург коре шинос [10, с. 504]. **Бадтарин айбе** бисёр гуфтанро шинос [10, с. 507]. **Заифтарин ҳиллатеро қавитарин қувват** дон [10, с. 505].

Ибораҳои сифатӣ бо исм ва зарф муносибатҳои синтаксисии зеринро ифода мекунанд: ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳие, ки чузъи тобеашон исм аст, аз рӯйи истеъмом ва аз бобати ифодаи тобиши муносибати синтаксисӣ

нисбат ба ибораҳои ҳамноме, ки чузъи тобеъашон зарф аст, камтар истеъмол мешаванд. Онҳо муносибати замонино бо тобишҳои номуайяни ифода мекунанд. Ба ибора тобиши номуайяниро пасванди ҷамъбандии “-ҳо” ва калимаи “як”, ки бо чузъи тобеъ омадаанд, илова мекунанд: (замини) асрҳо лабташна, (ҷои) як вақт хароба ва ғайра [6, с. 62]. Мисолҳо:

Агар рӯзе сад бор обу хок шавӣ, беҳ аз он, ки дар писанди худ ҳалок шавӣ [10, с. 67]. *Эминиро хуштарин зиндагонӣ шумор* [10, с. 507].

Ҳамин тавр, гуфтан метавонем, ки дар тамоми рисолаҳои мавриди таҳқиқ се навъи алоқаи ибора бо тамоми навъҳои тобеъ ба андозаи гуногун (кам ё зиёд) истеъмол гардидаанд, ки барои муайян намудани хусусиятҳои грамматикӣ ва хусусан синтаксисии осори гузаштагонамон кумак менамоянд.

Зерфасли сеюми фасли сеюми боби сеюм «**Ибораҳои шуморагии алоқаи ҳамроҳӣ**» ном дорад. Мисолҳо: *Ҳазор дарахт агар нишондӣ, аз баҳри муроди хеш яке биншон... Душвории халқ аз ду чиз аст: пеш аз вақт меҳоҳанд ва беш аз рӯзӣ. Кистӣ, рав, ду ҷав намеарзӣ* [10, с. 487]. *Яке аз шарми гуноҳӣ хеш, бо арақи хеш зарқ шуда, то агар сад уштур биёбоне ташна аз арақ, як тан бихӯранд, сероб шуд* [10, с. 50].

Зерфасли чоруми фасли сеюми боби сеюм «**Ибораҳои ҷонишинии алоқаи ҳамроҳӣ**» ном гирифта, дар ин таҳқиқот хеле маҳдуд ҳастанд, зеро бештар дар дохили ибораҳои исмӣ ташкил меёбанд. Масалан: **инҳо ҳама – ҳамаи инҳо, онҳо ҳама – ҳамаи онҳо**: *Илоҳӣ, чун ҳама он кунӣ, ки ту хоҳӣ, аз ин муфлисон чӣ хоҳӣ?!* [10, с. 489]. Ҷонишини таъинии **ҳама** дар ду мисоли боло ҳамчун чузъи асосии ибора ҷонишини ишоратии **он**-ро тобеъ мекунад. Ин ибораҳо муносибати ҷудоно маҳдудиро мефаҳмонанд.

ХУЛОСА

Дар асоси омӯзиши мавзуи мавриди таҳқиқ мо ба чунин натиҷаҳо расидем:

1. Аҳамияти омӯзиши ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ дар он аст, ки дараҷаи омӯзиши ибораҳои номӣ ва насри мусаччаъ муайян карда мешаванд.

Метавон гуфт, ки ягона хусусияти фарқкунандаи ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ, ки аз дигар таркибу шакли ибораҳо ҷудо менамояд, ин майдони нопадоканори сохти иборасозӣ, маъниофариву таркибсозии нав мебошад. То ҷое тавонистем, дар рисолаи худ нишон додем, ки ибора дар насри мусаччаъ яке аз қисмати муҳимми грамматика мебошад ва муҳимияти омӯзиши насри мусаччаъ дар иборай номӣ он аст, ки аз он раванди таҳаввулоти шаклӣ ва қолабии ибора таҳқиқ карда мешавад. Хулоса намудан мумкин аст, ки ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ бехтарин намунаи наср дар забони тоҷикӣ-форсӣ буда, пажӯҳиши ибора таърихи дуру дароз дошта, ҳанӯз аз замонҳои қадим диққати олимону ба худ ҷалб карда буд [1-М; 3-М; 4-М].

2. Таҳқиқи вижагиҳои сохтор, маъно, усул ва тарзу нозуқиҳои қорбурди ибораҳои номӣ ва хусусиятҳои ифоданокиву муассирии онҳо дар насри мусаччаъ аз рӯйи маводи “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ барои муайян намудани нақшу мақоми ибораҳои номӣ дар забони адабии классикӣ мусоидат намудааст. Дар маҷмуаи “Расоили форсӣ” бисёре аз муноҷотҳо дар рисолаҳои мухталиф бо тағйироти нисбӣ дар алфоз ва вожагон ва гоҳ бо тағйироти каме дар адади рӯкнҳо такрор шудаанд. Натиҷаи санҷиши ин муноҷотҳо бо яқдигар нишон дод, ки ҷиҳати фарқкунанда дар сатҳи сохтори вожагон, ҳаҷми рӯкнҳо ва муҳтавои онҳо мебошад [4-М; 6-М; 7-М].

3. Қолабҳои ибора ва таркибҳо дар “Расоили форсӣ” маҳорати баланди суҳанофаринии муаллиф ва салиқаи хуб доштани ӯро дар насри мусаччаъ нишон медиҳад. Ҳамин далелҳо боиси он шуда метавонад, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансориро поягузори насри мусаччаъ меҳисобанд [4-М; 5-М].

4. Пажӯҳиш нишон дод, ки дар ҷомеаи имрӯза заминаҳои аввалини пойдевори сатҳи илму фарҳангро на аз асарҳои муосир, балки аз осори пешину асрҳои миёна бояд шуруъ намуд. Барои ин зарур аст, ки муассисаҳои олий барои аз худ кардани таҳқиқи нозуқиҳои истифодаи ибораҳо дар насри мусаччаъ диққати махсус диҳанд. Муайян намудани сатҳ ва меъёри истифодаи иборай номӣ дар осори таҳқиқшаванда ва дар умум хело ҳам муҳим аст [7-М].

5. Муайян намудани мавқеи матни “Расоили форсӣ” доир ба насри мусаччаъ аввалиндарача буда, сохти ибораҳо дар ҳама шаклҳо дида мешавад, ғайри қолабҳои қадим ва истифодаи маъноии ибораҳо дар асар чунон навишат шудааст, ки хонандаи имрӯз гумон мекунад, ки матн ҳамин замон бошад

Хусусияти фарқкунандаи ибораҳо дар насри мусаччаъ. Ибора дар навишт ва гуфтор қариб ки фарқ надорад, ғайри калимасозӣ ва ҳамқарина овардани калимаҳо. Насре, ки Абдуллоҳи Ансорӣ кор фармудааст, бо он хусусияташ фарқ мекунад, ки хонанда чун як ибораро хонда, дар ҷумлаи дуоим айнан медонад, ки калимаҳои ҳамовозро дучор мешавад [4-М; 6-М].

6. Вижагиҳои корбурди ибораҳои номӣ дар “Расоили форсӣ” таҳқиқ ва пажӯҳиш намудани чавҳарҳои забони осори ин нобиға, ки асосгузори насри мусаччаъ аст, хеле масъалаи мубрам буда, қобили қайд аст, ки ҳар рисолаи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бо кадом шакли ҷумла оғоз ёфтааст, бо ҳамон шакл ба итмом расидааст. Дар рисолаи “Муноҷотнома” ва “Калимот” аксарияти ибораҳои, ки дар забони муосир истифода менамоем, қариб ҳама дар қолаби ибори изофӣ мебошанд. Аммо, осори Абдуллоҳи Ансорӣ ҳамин гуна ибораҳоро бо ҳамон шаклу мазмун, танҳо дар қолаби ибораҳои ҳамроҳӣ оварда шудаанд. Мисол: бечора Абдуллоҳ – Абдуллоҳи бечора, Фузайл роҳзан – Фузайли роҳзан [4-М].

7. Ибораҳои сода ва мураккаб дар рисолаҳои Абдуллоҳи Ансорӣ мавқеи баробар нашофта, ибораҳои сода зиёдтар ба назар мерасанд. Дар сохтани ҷумлаҳои қофиядоре, ки насри мусаччаъ ҳастанд, зиёдтар ибораҳои сода корбаст гардидааст. Ибораҳои сода дар матн чунон суфтаву ҳамвор кор фармуда шудааст, ки ҳатто дар як ҷумла муродифи як калима ибора сохтааст, ки ин ҳолат низ хоси осори Ансорӣ ҳисобида мешавад. Бо ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ сохта шудани калимаҳои мураккаби тобеъ гувоҳи он аст, ки ибораҳои номӣ дар сохтани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ низ истифода гардидааст [6-М].

8. Рисолаҳои ахлоқӣ ва муноҷотҳои Ансорӣ нисбат ба осори суфӣнаи ӯ шуҳрати бештар доранд. Ансорӣ бо рисолаҳои ахлоқӣ дар забони форсӣ ва

адабиёти форсу тоҷик аввалин бор насри мавзуну мусаччаъро ҳамчун шакли бадеӣ ҷорӣ намудааст [7-М].

9. Алоқаи пешояндӣ дар забони тоҷикӣ бисёр сермахсул ва серистифода аст. Ин аз он сабаб аст, ки шумораи пешояндҳо, махсусан, пешояндҳои номӣ дар забони тоҷикӣ зиёд буда, барои сохтани ибораҳои гуногунсохту гуногунмаъно шароит фароҳам меоваранд. Мувофиқи таҳқиқҳои, ки то имрӯз вобаста ба ҳама гуна ибораҳои номӣ анҷом ёфтаанд, ба хусус дар бобати алоқаи пешояндӣ, ғайр аз ибораҳои шуморагӣ, ки ба пуррагӣ омӯхта нашудааст, дигар гунаҳои ибора таҳқиқ гардидаанд. Лозим ба ёдоварист, ки дар «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ алоқаи пешояндӣ дар қатори дигар навъҳои алоқаи синтаксисӣ, дар ибора баробар истифода шудааст. Яъне муаллиф дар қолаби пешояндӣ низ ибораҳои зиёдеро дар рисолаҳояш ҷой додааст [2-М; 5-М].

10. Пажӯҳиш нишон дод, ки ибораҳои шуморагии ҳамроҳӣ яке аз гурӯҳи ҷаъоли ибораҳои номӣ, ки дар матнҳои «Расоили форсӣ» ба ҷашм мерасанд ва онҳо низ барои пуробуранг ва мукамал шудани андешаҳои худ моҳирона истеъмоли кардааст [4-М].

11. Доираи иборасозии ибораҳои исму шумора маҳдудтар буда, ба ин навъи ибораҳо тафсилёбӣ хос намебошад. Аз таҳлилу пажӯҳишҳо маълум мегардад, ки тамоми навъҳои алоқаи грамматикӣ – изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ дар сохтани ибораҳои номӣ нақши барҷаста доранд ва ин намунаҳоро дар насри мусаччаӣ нотакрору нодири Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мушоҳида кардан мумкин аст [1-М; 2-М; 4-М].

12. Хулоса, таҳқиқи вижагиҳои ибораҳои номӣ дар насри мусаччаӣ дар заминаи осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз нигоҳи сохту маънӣ, инчунин, шакли грамматикӣ аз дигар осори насрӣ фарқ мекунад.

Қори диссертатсионии анҷомдодашуда таҷрибаи аввалин дар самти таҳқиқи лингвистии «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ фарогири қолабу шаклҳои ибораҳои номии забони тоҷикӣ буда, муҳтавои асосии он алоқаи ибораҳои номӣ мебошад. Шояд ин таҷриба барои дар зинаҳои дигари

пажухишҳои оянда заминаҳои воқеии илмиро фароҳам созад ва барои дар оянда анҷом додани корҳои илмию таҳқиқотӣ чун роҳнамо хизмат карда тавонад [6-М; 7-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Дар натиҷаи омӯзишу пажухиши вижагиҳои ибори номӣ дар насри мусаччаъ дар заминаи осори Абдуллоҳи Ансорӣ бо мақсади омӯзиши бештари забони осори адибони классик аз тарафи диссертант пешниҳодоти зерин манзур гардида, дар заминаи онҳо анҷом додани корҳои муайян ба нақша гирифта мешаванд. Ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ, ба хусус, дар заминаи осори Абдуллоҳи Ансорӣ ба таври комил то ҳол омӯхта нашудаанд, аз ин рӯ, баҳри пешрафти иборашиносӣ ва таҳқиқи фарогири тамоми қолабҳои ибораорой дар насри мусаччаъ, махсусан, осори классикони тоҷику форс метавон чунин тавсияҳоро дод:

1. Муайян намудани роҳҳои иборасозӣ ва қолабҳои иборасозии классикӣ бо муқоиса ба қолаби иборасозии муосир.
2. Гирдоварӣ ва баргардон намудани осори бо забони форсӣ маҳфузмондае, ки дар онҳо хусусиятҳои зиёди забонӣ дида мешаванд.
3. Таснифи дақиқи ибораҳои забони осори мутаффақирони гузаштаи тоҷику форс, ба хусус, насри мусаччаъ бо назардошти мавқеияти ҷуғрофӣ ва вижагиҳои забонии онҳо.
4. Марҳила ба марҳила омӯختани қолабҳо ва алоқаи ибора дар давраҳои инкишофи забони тоҷикӣ.
5. Ба равиши муқоисавӣ омӯзиш ва баррасии ибораҳои номии забони осори Абдуллоҳи Ансорӣ бо забони адабии муосири тоҷикӣ.
6. Таҳияи китобҳо ва васоити таълимӣ доир ба алоқаи ибора дар ҷумла барои донишҷӯён ва муҳаққиқони донишгоҳҳои олий.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Абдурахимов, С. Словосочетание с именем существительным в современном таджикском литературном языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / С. Абдурахимов. – Душанбе, 1967. – 22 с.
2. Абдурахимов, С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 159 с.
3. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Қисми 1 [Матн] / Мухаррири масъул: Р. Ҳодизода. – Душанбе, 1976. – 348 с.
4. Акрамов, М. Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Акрамов. – Душанбе: Дониш, 1977. – 166 с.
5. Виноградов, В.В. Вопросы изучения словосочетания [Текст] / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М., 1954. – №3. – С. 12-24.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1986. – 368 с.
7. Ғаффоров, Р. Нависанда ва забон [Матн] / Р. Ғаффоров. – Душанбе, 1977. – 208 с.
8. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан [Матн] / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
9. Камолов, Х.М. Ибораҳои изофӣ (дар асоси маводи «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ [Матн] / Х.М. Камолов. – Душанбе, 2001. – 155 с.
10. Маҷмуаи расоили Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ. Ҷилдҳои якум ва дуҷум [Матн]. – Тоҳрон: Интишороти Тӯс, 1377.
11. Мирзоев, А. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 253 с.
12. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони адабии тоҷикӣ [Матн] / А. Мирзоев. – Душанбе: Деваштич, 2002. – 308 с.
13. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ [Матн] / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 48 с.
14. Таджиев, Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском языке [Текст] / Д.Т. Таджиев. – Сталинабад, 1955. – 71 с.

15. Халилов, А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии тоҷик [Матн] / А. Халилов. – Душанбе, 1964. – 93 с.

РҶҶҲАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Тоҷидинзода, П. Ибораҳои изофии исмӣ дар «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Тоҷидинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – № 8. – С. 85-90.
- [2-М]. Тоҷидинзода, П. Ифодаи ибораҳои исмӣ пешояндӣ дар рисолаи «Чихилу ду фасл» аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Тоҷидинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 4. – С. 108-113.
- [3-М]. Тоҷидинзода, П., Усмонова, М.Х. Ибораҳои изофии сифатӣ дар рисолаи «Чихилу ду фасл» аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Тоҷидинзода, М.Х. Усмонова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 7. – С. 93-98.
- [4-М]. Тоҷидинзода, П. Ибораҳои исмӣ алоқаи ҳамроҳӣ дар «Рисолаи беном» аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Тоҷидинзода // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2024. – №2 (54). – С. 96-101.

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

- [5-М]. Тоҷидинзода, П. Ибораҳои исмӣ вобастагӣ бо гурӯҳбандии исмуҷонишин аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Тоҷидинзода // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Услубшиносӣ ва медиалингвистика: проблема ва дурнамо» (Душанбе: ДМТ, 7 майи соли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 52-57.

- [6-М]. Точидинзода, П. Ибораҳои сода ва мураккаб дар насри якчанд рисола аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Точидинзода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Нақши Пешвои миллат дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва таъсири он дар рушди муносибатҳои байналмилалӣ» (Душанбе, 5 майи соли 2024) – Душанбе, 2024. – С. 56-68.
- [7-М]. Точидинзода, П. Таҳаввули сохтор ва маъноӣ ибораҳои номӣ дар «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Точидинзода // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи забони давлатӣ таҳти унвони «Забони тоҷикӣ дар арсаи пайомадҳои нав» (Душанбе: ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, 5 октябри соли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 140-145.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УКД: 891.550-3 (81.2 (2Т))

ТОДЖИДИНЗОДА ПАРВИНА

**ОСОБЕННОСТИ ИМЕННЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В
РИФМОВАННОЙ ПРОЗЕ**

(на примере творчества Абдуллохи Ансори)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD) – доктора
по специальности 6D020500 – Филология (6D020502 – Таджикский язык)

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация выполнена на кафедре истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Научный руководитель: **Мухторов Зайнидин Мухторович** – доктор филологических наук, ректор Сингапурского института развития менеджмента в городе Душанбе.

Официальные оппоненты: **Низомӣ Санавбар Фахрӣ** – доктор филологических наук, доцент кафедры таджикского языка ГОУ «Таджикский государственный Медицинский университет имени Абуали ибни Сино»;

Рахмонов Бахтиёр Нурмахмадович – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Ведущая организация: **Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ.**

Защита диссертации состоится «12» июня 2025 года, в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-021 при Таджикском национальном университете (адрес: город Душанбе, Буни Хисорак, учебный корпус № 10, зал учёного совета факультета филологии, e-mail: firdavs_79@mail.ru; Тел.: (+992) 93-526-62-95).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в центральной библиотеке Таджикского национального университета (734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 17) и на сайте www.tnu.tj.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2025 года.

**Учёный секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук**

Мирзоёров Ф.Н.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования проявляется в том, что изучение особенностей именных словосочетаний является одним из важнейших аспектов грамматики, а его исследование в рифмованной прозе считается очень хорошей основой для их исследования, так как без глубокого и всестороннего исследования грамматических и семантических особенностей словосочетаний на основе конкретного произведения, невозможно осуществить полноценное и научно обоснованное описание эволюции такой важной единицы языка как словосочетание в целом.

В определении исторической судьбы каждого народа и страны, прежде всего, очень важно всестороннее изучение исторических аспектов языка, поскольку язык является частью культуры любого народа и отражает реальность жизни и образа жизни народа-носителя как зеркало, поэтому для изучения истории каждого народа и нации, их нравов и обычаев, религии и веры, культуры и цивилизации имеет большое значение. Между тем большую услугу в сохранении исторической памяти оказали, прежде всего, языки, имевшие письменность и письменные традиции. Посредством письменного творчества современникам донесена богатая историческая информация о далеком и недавнем прошлом носителей языка. К счастью, в последние годы лингвистические аспекты ценного наследия таджикско-персидской литературы более чем тысячелетней давности привлекли внимание отечественных исследователей, и были исследованы лексико-семантические особенности классического наследия. Значимость нашей выбранной темы определяется исследованием грамматических особенностей именных словосочетаний в творчестве одного из выдающихся писателей, использовавший рифмованную прозу Ходжа Абдуллоха Ансори.

Следовательно, актуальность данной темы исходит из того, что изучение именных словосочетаний как важной части синтаксиса таджикского языка на основе творчества классической литературы прольет свет на спорные

вопросы развития таджикского литературного языка на основе исторической эволюции языка.

Еще одно значение нашего исследования состоит в том, что впервые изучены именные словосочетания в рифмованной прозе. До сих пор проводились научные исследования именных словосочетаний, как в поэзии, так и в прозе, но детального исследования именных словосочетаний в рифмованной прозе и, особенно, в «Расоили форсй» (Персидские трактаты) Ходжа Абдуллоха Ансори лингвистами не проводилось.

Степень изученности темы. В таджикском языкознании исследование словосочетания началось в 50-е годы XX в. Выдающийся таджикский лингвист профессор Д.Т. Тоджиев [14] в своих статьях, опубликованных в 1952-1955 гг., высказал ценные мнения относительно разновидностей связи слов в словосочетании. В частности, в его труде – “Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке” данная тема подвержена детальному исследованию и анализу, и считается необходимым признать и изучить словосочетание как важную грамматическую единицу и равноправную часть синтаксиса [14].

Таджикский лингвист А. Мирзоев о теоретическом и практическом значимости изучения словосочетаний отмечает: “Теория словосочетания помогает глубже понять суть и грамматический закон предложения. Изучение синтаксиса словосочетаний имеет также большое практическое значение. Это позволяет глубоко и всесторонне понимать и преподавать основы языка” [11, с. 74].

В дальнейшем исследователи на материалах таджикского литературного языка написали огромное количество научных статей и диссертаций, и выразили свои мнения относительно структуры и семантики словосочетаний, в частности, словосочетаний в современном таджикском литературном языке. По мнению синтаксистов, все грамматические и семантические особенности проявляются в словосочетаниях. Поэтому словосочетания являются важным источником и богатым кладом,

посредством которых выражаются тончайшие смысловые оттенки в предложении. В частности, Б. Камолиддинов и И.Л. Николаев в совместной статье «Проблемы изучения словосочетания в современном таджикском языке» высказали свои мнения по поводу исследований таджикских ученых о словосочетании. По мнению Х. Камолзода, итоговым трудом в этой сфере является книга А. Мирзоева «Вопросы словосочетания в таджикском языке»: «В данной работе автором проведен хронологический анализ изучения словосочетаний в таджикском языке и подвержен углубленному анализу различные работы, написанные в различных областях языкознания – стилистике, диалектологии, работах по культуре речи, сопоставительных исследованиях, в которых существует сведения о словосочетании, или конкретно посвящены словосочетанию» [9, с. 6].

Наряду с диссертациями и статьями, написанными в русском языкознании, велика роль таджикских ученых и исследователей в изучении словосочетаний. Основываясь на идее, которую М. Акромов высказал в своей диссертации «Адъективные словосочетания современного таджикского языка» (1977), в котором он представил В.В. Виноградова как основоположника советского синтаксиса в части словосочетаний: «По мнению академика В.В. Виноградова, одного из основоположников советского синтаксиса в разделе словосочетаний, национальный характер языка отчетливо проявляется в характере соединения слов, в строении различных типов лексических сочетаний» [4, с. 7].

В таджикском языкознании существуют ряд статей и научных работ, в которых предоставляется сведения о способах образования словосочетаний и их особых признаках, а также о видах связи словосочетаний в предложениях. Важнейшим из них являются статьи таджикского ученого-лингвиста Э.С. Улугзода «Субстантивные предложные словосочетания в таджикском литературном языке» [1959], Ш. Ниёзи «Значимость словосочетания в исследовании и преподавании таджикского языка» [1960], несколько статей и работ Абдусаттора Мирзоева «О словосочетании как самостоятельной единицы

синтаксиса” [1965], “О структуре словосочетания в современном таджикском литературном языке” [1966], а также статьи М.Н. Косимовой “Кратко об именных словосочетаниях” [1967], “Инфинитивные изафетные словосочетания” [1965], статья С. Абдурахимова, являющаяся хорошим приложением для исследования именных словосочетаний – “Субстантивные словосочетания с числительными” [1966], Мукима Акрамова – “Адъективные словосочетания современного таджикского языка” [1977], другая статья С. Абдурахимова “Местоименные словосочетания” [1979], диссертация Х. Камолова “Изафетные словосочетания” [2011]. Также А. Мирзоев опубликовал другую книгу под названием “Вопросы словосочетания в таджикском языке” [2002], в которой рассматриваются вопросы по истории изучения словосочетания и его исследования в таджикском языкознании, сопоставлении словосочетаний в работах по языкознанию, стилистике, диалектологии, а также в сопоставительных работах и производится весьма широкая научная дискуссия на основе словосочетания.

Таджикский лингвист Р. Гаффоров в своей статье «Культура речи и важнейшие задачи таджикского языкознания» [1980] сожалеет о том, что исследование и изучение словосочетаний осуществляется на основе современного литературного языка, а меньше внимания уделяется классическому языку и литературе. Лингвист хочет изучать словосочетания наряду с изучением современных правил, которые следует сравнивать с языком и творчеством классиков [7, с. 126].

Словосочетания специально исследованы учеными в структурном плане. В частности, А. Халилов провел ценное научное исследование под заглавием “Изафетные словосочетания в таджикском литературном языке”. Его научная работа по изафетной связи в словосочетании основана на материалах таджикского литературного языка и в ней исследованы предложения и способы образования словосочетаний. А. Халилов считает, что «при соединении слов с помощью изафета определяется их связь и раскрываются возможности и изменяемость изафетной связи с предлогом и послелогом” [15, с. 91].

Одна из научных современных работ в изучении словосочетания и его моделей, обладающая высокой научной ценностью, осуществлено исследователем Расуловым Сухайли. Докторская диссертация С. Расулова основана на материалах творчества поэтов второй половины XIX - XX вв. в ней речь идёт о проблеме структуры и семантики словосочетаний. С. Расулов провел ценные теоретические и практические исследования в области словосочетания. В его научной работе сделан акцент на состав, лексико-семантические и стилистические особенности словосочетания в контексте поэзии.

В данной диссертации рассматривается место формы и семантических отношений словосочетаний в рифмованной прозе из прозаического произведения XI-XII вв. – «Персидские трактаты» Абу Исмаила Абдуллоха Ансори Харави Ходжа, известного под прозвищами Ходжа и Шайхулислам.

Это произведение переведено на персидский язык и опубликовано Мухаммадом Сурури Мавло. Составитель собрал все трактаты Ходжа в один сборник и создал под названием “Персидские трактаты”. “Абу Исмаил Абдуллох Ансории Харави, по прозвищу Шайхулислам, родился в 396х (1005 н.э.) на закате во второй пятнице Шаъбона в деревне Кухандаж или Кухандиж, подданого Туса во время халифата Абу Кодира Баллоха Аббосидского. Умер в 481х (1088 н.э.) и его гробница находится в Козаргох Гирата, известного ныне как "Бузургох" и является святыней его поклонников и преданных. Ходжа Абдуллох Ансори считается первым основоположником рифмованной прозы, который занимает достойное место в суфизме и его знаменитая имя переплетается во вселенной” [3, с. 224].

В то же время пишется немало научных трактатов о литературно-историческом значении и языковых особенностях классических произведений. Однако в таджикской лингвистике не проводилось исследований прозы трактатов Ходжи Абдуллы.

Связь исследований с программами и научными темами. Данное исследование соответствует программам и научной тематике кафедры истории

языка и типологии Таджикского национального университета. Его выводы и заключения могут способствовать совершенствованию образовательных и научных программ.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. “Персидские трактаты” Ходжа Абдуллоха Ансори выбрано нами не случайно, на то существуют свои причины. Хотя данное произведение связано с мистическими размышлениями писателя, его лингвистические и другие особенности текста данного произведения не изучались с точки зрения лингвистики, а анализ языковых особенностей и языковых единиц исследуемого произведения была завершена исследователями других стран. Поэтому мы в нашей работе сделали попытку впервые исследовать комплект именных словосочетаний по трем видам связи на примере “Персидских трактатов”. Целью настоящего исследования является выявление структурных, семантических, стилистических особенностей и способов употребления именных словосочетаний, их экспрессивность и эффектность в рифмованной прозе по фактическим материалам “Персидских трактатов” Ходжа Абдуллоха Ансори, которое способствует определению роли и места именных словосочетаний в литературном языке.

Исследование языковой сущности творчества этого выдающегося писателя, основателя рифмованной прозы, является основной задачей нашей диссертации. С этой точки зрения в настоящей диссертационной работе мы сделали попытку определить синтаксические особенности “Персидские трактаты” Ходжа Абдуллоха Ансори.

Задачи исследование. Основные задачи диссертационной работы являются:

- определение хронологического изучения словосочетаний в истории таджикского литературного языка;
- выявление отличительных особенностей словосочетания в рифмованной прозе;

- изучение нюансов употребления словосочетаний в рифмованной прозе;
- демонстрацию семантических и стилистических отношений словосочетаний в рифмованной прозе;
- определение места словосочетаний в “Персидских трактатах”, структура и использование семантики словосочетаний в произведении;
- анализ и классификация видов связи в словосочетании, его роль и нормы в произведении;
- конкретизация процесса эволюции именных словосочетаний в таджикском литературном языке и использование их вариантов в художественной литературе;
- определение общих и отличительных черт именных словосочетаний в рифмованной прозе, их экспрессивность и эффектность;
- исследование пропорциональности, соответствия и различия структуры и семантики словосочетаний и их аналогов в современном таджикском литературном языке.

Объектом исследования в диссертации составляют прозаические трактаты Ходжа Абдуллоха Ансори – “Персидские трактаты”. Данное произведение как образец прозы XI века воплощает многие черты этого периода исторического становления таджикского языка.

Предмет исследования. Особенности именных словосочетаний в рифмованной прозе языка таджикской классической литературы на основе прозы одного из его выдающихся представителей – Ходжа Абдуллоха Ансори является предметом рассмотрения диссертации.

Теоретическую основу исследования составляют научно-теоретические работы ученых-лингвистов, посвященных словосочетанию, предложению и синтаксису, а также лексико-стилистическим аспектам произведений отдельных писателей. Следовательно, в процессе рассмотрения актуальных и общетеоретических вопросов в качестве теоретической и методологической базы были использованы труды таких ученых, как Л.С. Пейсииков, В. Виноградов, В.С. Расторгуева, Ш.Н. Ниёзи, С. Абдурахимов, М. Акрамов, А.

Мирзоев, С. Халимов, М.Н. Косимова, М. Мухаммадиев, Н. Шаропов, Б. Камолиддинов, Х. Маджидов, Ш. Рустамов, Д. Ходжаев, С. Сулаймонов, А. Хасанов, С. Сабзаев, С. Назарзода, З. Мухторов, О. Косимов, Ф.Х. Шарифова, М. Саломов, Х. Камолзода, С. Расулов и др. Также в ходе исследований в области литературоведения уделялось внимание некоторым вопросам языка прозы классической литературы, степени использования рифмованной прозы, а также множеству вопросам, касающимся роли суфизма в развитии таджикско-персидской классической литературы. В связи с этим были использованы исследования сферы литературоведения устода Айни, литераторов Е.Э. Бертельса, А. Мирзоева, А. Афсахзода, Р. Мусулмонкулова, Х. Шарифова, а также труды исследователей Ирана – Мухаммадтаки Бахора, Мухаммада Ризо Шафеи Кадкани, и на основе их взглядов было скорректировано содержание научной работы и уточнено некоторые теоретические вопросы научного исследования. Диссертация, являющаяся специальным исследованием ценного трактата Ходжи Абдуллоха Ансори – «Персидские трактаты» – это часть известного литературно-мистического произведения, которая представляет собой детальный научный обзор и поможет соискателям и исследователям при изучении различных аспектов творчества Ходжи Абдуллоха Ансори.

Методологические основы исследования. Научное исследование в основном завершено посредством метода лингвистического описания. Также на основе научных исследований современных лингвистов в диссертации использованы элементы традиционных лингвистических методов исследования – аналитического, структурно-семантического, стилистического, синхронно-диахронического, сравнительно-исторического и количественного анализа.

Источники исследования. Для подготовки и написания диссертации исследовательский материал был собран из текста прозы Ходжи Абдуллоха Ансори – «Персидские трактаты» и в работе ссылаются на эти трактаты. При сборе материалов внимание было обращено на тексты, в которых элементы рифмы занимают значительное место. Чтобы наглядно показать лексико-

семантические и словообразовательные особенности при рифме, анализируемые элементы были представлены в контексте – в предложении.

Научная новизна исследования. Настоящая диссертация является первой научной работой в таджикском языкознании о языке «Персидские трактаты» Ходжа Абдуллоха Ансори, и в ней рассматриваются модели образования словосочетаний, новаторства Ходжа Абдуллоха Ансори, литературные и мистические ценности, язык и стиль, место словосочетания в легендах и рассказах. Кроме того, в диссертации исследуется грамматический строй именных словосочетаний. Помимо указанных особенностей употребления словосочетаний рассматривается эволюция структуры и семантики именных словосочетаний в рифмованной прозе.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Доказано, что анализ и интерпретация особенностей словосочетаний в рифмованной прозе считается важным, поскольку в словосочетаниях проявляются все грамматические и семантические особенности языка.

2. Вопрос изучения и исследования словосочетания является одной из важнейших частей языкознания и непосредственно отражает законы и основные правила словосочетания в предложении, а также взаимоотношения между ними. В современном языкознании изучены практически все аспекты именных словосочетаний.

3. Нравственные, суфийские трактаты Ансори, более известны, чем другие его произведения. Ансори своими нравственными трактатами впервые в литературоведении ввел ритмичную и рифмованную прозу как художественную форму.

4. Нами представлено особенности употребления именных словосочетаний в «Персидских трактатах» как источник вдохновения для определения позиции употребления данного типа конструкций.

5. Отличительная особенность текстов произведения Ходжа Абдуллоха Ансори проявляется в том, что ему свойственна особый стиль изложения: писатель наравне с арабизмами для создания аналогичных слов использовал

Гиратский говор. Это является признаком его мастерства в использовании рифмованной прозы.

6. Анализ, рассмотрение и определение места рифмованной прозы в области персидско-таджикского языкознания произошли значительно позже, поскольку рифмованная проза и литературно-художественные произведения создавались в ограниченном виде, лишь в предисловиях.

7. Исследование простых и сложных рифмованных словосочетаний в «Персидских трактатах» Ходжа Абдуллоха Ансори с учетом выраженных особенностей и роли словосочетаний в выражении цели писателя являются важными сторонами нашей диссертационной работы.

8. «Персидские трактаты» как образец прозы XI-XII вв. уникальны среди прозаических произведений этого периода и воплощают в себе многие стороны языка прозы этого периода.

9. Классификация именных словосочетаний в «Персидских трактатах» на основе структурных особенностей связи, плавности, усвояемости, семантики и принадлежности к частям речи способствует определить роль словосочетаний в «Персидских трактатах».

10. В «Персидских трактатах» в зависимости от темы и содержания словосочетания имеют особую структуру, и посредством их выражены религиозные и мистические значения и понятия. Поэтому в ходе исследования был сделан акцент на словосочетаниях. В частности, именные предложные словосочетания являются выражающим различных понятий, и под влиянием темы и содержания произведения сыграл важную роль в выражении замысла писателя. В свою очередь, мы разделили их на предложные субстантивные словосочетания, предложные адъективные словосочетания, предложные числительные словосочетания и предложные местоименные словосочетания.

11. Изафетные словосочетания являются одним из богатых источников в таджикском языке. Следовательно, изучение роли изафетных словосочетаний по классификации: субстантивные изафетные словосочетания, адъективные изафетные словосочетания и числительные изафетные словосочетания в

“Персидские трактаты” способствует определению способа изложения и нормы выбора и употребления речи в создании новых мыслей, новых содержаний и стилистических особенностей произведений писателя, а также ознакомлению с его творческой лабораторией.

12. Словосочетания в творчестве каждого писателя приобретают индивидуальные признаки, и взаимосвязаны с объектом изображения и тематикой и содержанием произведения. Словосочетания служат для выражения рифмованной прозы, и они яснее выражают суть изображения. Впервые в научной диссертации уделено внимание роли именных словосочетаний с примыканием, и установлено, что писатель умело использует исконно-таджикские слова и арабские заимствования при создании рифмованной прозы, делает весьма интересные выводы о смыслах и образах. Также словосочетания делают еще яснее суть описания писателя и эффектнее его слова.

13. В результате изучения именных словосочетаний, в частности, были исследованы адъективные, числительные и местоименные словосочетания с примыканием в «Персидских трактатах».

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Теоретические вопросы, процесс исследования и выводы диссертации могут способствовать в дальнейшем изучении именных словосочетаний, и играть значимую роль в определении ценностей прозы. Настоящая работа способствует выявлению некоторых языковых особенностей прозы XI в. и определению степени употребления слов и словосочетаний на данном историческом этапе развития таджикского литературного языка. Научные выводы исследования помогут в решении ряда теоретических вопросов синтаксиса, лексики и семантики, индивидуального стиля и словообразования прозы Ходжа Абдуллоха Ансори. Материалы диссертации могут быть использованы в завершении научных исследований по истории таджикского литературного языка, в решении вопросов художественных выразительных средств, семасиологии и прикладной стилистики, в процессе исследования

теоретических и практических вопросов образования словосочетаний, синтаксиса и в написании научных работ по языку.

Практическая значимость исследования проявляется в том, что её результаты можно использовать в процессе преподавания лексикологии, морфологии, стилистики, определения синтаксических аспектов языка. Материалы диссертации могут служить в процессе написания учебных пособий, учебников по истории таджикского литературного языка, в частности синтаксиса. Отдельные части научной работы можно использовать в качестве достоверного источника в процессе чтения спецкурсов и спецсеминаров по вопросам рифмованной прозы и исследования словосочетаний и предложений на филологических факультетах высших учебных заведений.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности.

Тема диссертации соответствует паспорту научной специальности 6D020502 – Таджикский язык.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследовании. В диссертации впервые определяется место именных словосочетаний в рифмованной прозе в таджикском языкознании на примере “Персидских трактатов” Ходжа Абдуллоха Ансори. Личный вклад исследователя проявляется также в сборе материалов исследования, их обработке и анализе, апробации результатов, подготовке докладов и публикации научных статей по теме исследования. Данное научное исследование является работой автора на протяжении нескольких лет и завершено в форме полноценной диссертации.

Апробация результатов исследования. Тема диссертации является актуальной и утверждена на заседании ученого совета факультета филологии Таджикского национального университета (протокол № 4 от 06.12.2018). Важные положения и результаты исследования неоднократно обсуждались на заседаниях и научных семинарах кафедры истории языка и типологии ТНУ. Также по результатам исследований были прочтены доклады на республиканских и международных научно-теоретических конференциях (2019-2024 годы), в том числе на республиканской научно-практической

конференции по теме «Стилистика и медиалингвистика: проблемы и перспективы» (Душанбе, 2024), международной научно-практической конференции на тему «Роль лидера нации в изучении иностранных языков и ее влияние на развитие международных отношений» (Душанбе, 2024).

Диссертация обсуждена и представлена на защиту на заседании кафедры истории языка и типологии ТНУ (протокол № 6 от 27 декабря 2024 г.).

Публикация научных статей на тему диссертации. По теме диссертации опубликовано 7 научных статей, в частности, 4 статьи в рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка литературы, и охватывает 174 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** диссертации речь идёт об актуальности темы, значимости исследования, степени изучения темы, цели и задачах исследования, научной новизне, источниках, теоретическом и практическом значимости исследования, теоретическом и методологическом основах исследования, основных положениях, выносимые на защиту, апробации результатов диссертации.

Первая глава диссертации озаглавлена **“Особенности именных словосочетаний и его место в рифмованной прозе”**, и состоит из трех разделов. Первый раздел называется **“Степень изученности именных словосочетаний”**. Вопрос изучения и исследования словосочетания является одной из важнейших частей языкознания и непосредственно отражает законы и основные правила словосочетания в предложении, а также взаимосвязь между ними. Исследование словосочетания имеют давнюю историю и привлекали внимание ученых с древних времен.

Согласно учению общего языкознания, в исследовании словосочетаний очень важную роль играют ученые, как Востока, так и Запада, в частности, русское языкознание также берет на себя ведущую роль на этом этапе (И.П. Илия, И.П. Шишкина, В.С. Расторгуева, Н.М. Васильева, В.В. Виноградов и др.).

В то же время многие лингвисты высказали мнение о различии словосочетания и предложения, и эти взгляды, причем в научных работах В.В. Виноградова, Н.Н. Прокоповича, Н.Ю. Шведовой рассматривается скорее с точки зрения логической последовательности. Понятие словосочетания в трудах В.В. Виноградова рассматривается совершенно по-иному: он разделяет понятия словосочетания и предложения, причем идея разделения словосочетаний и предложений в его научных трудах получила всестороннее и эффективное развитие [5].

Таким образом, различный аспект синтаксических единиц как словосочетание исследовались в творчестве наших классиков, таких как Абуали ибн Сино, Носири Хусрав и Насириддин Туси, которые высказали ценные мысли. В дальнейшем в творчестве Шамса Кайса Рози, Ходжа Хасан Нисори, Мухаммад Гиёсуддин Ромпури и Воджидали Муджмали наблюдались интересные мысли о структуре и семантических особенностях словосочетания. Что касается научных трудов каждого из вышеперечисленных ученых и исследователей, то, к счастью, были проведены некоторые научные исследования современными таджикскими лингвистами, в частности, таджикским лингвистом Д. Ходжаевым («Таджикская лингвистическая мысль X-XVI веков») и его учениками Ф. Мирзоёровым, Н. Курбановым и О. Додаровым. В исследовании грамматического строя таджикского языка велика заслуга известных ученых, таких как Н. Ниёзмухаммадов, Н. Маъсуми, Д. Тоджиев, Ш. Ниёзи, Ш. Рустамов, Х. Каримов, А. Мирзоев, С. Абдурахимов, С. Атобуллоев, М.Н. Косимова, Б. Камолиддинов, Д. Ходжаев, Л. Пейсиков, Р. Гаффаров, А. Халилов. Эти исследователи в своих трудах рассматривали вопросы словосочетания.

Впервые в 1975 году была опубликована статья А. Мирзоева о типах синтаксической связи в словосочетаниях, и в ней с научной точки зрения рассматривается и классифицируются типы связей слова в словосочетании и предложении.

Ценное исследование М. Акрамова об адъективных словосочетаниях в таджикском языке посвящено структуре и семантике указанного вида словосочетаний. Автор детально рассмотрел данные вопросы в своих работах [4].

Для определения особенностей таджикских словосочетаний, в частности, именных словосочетаний мы опирались на научные труды известных таджикских лингвистов, таких как Н. Маъсуми, Д.Т. Таджиев, М. Н. Косимова, Б. Камолиддинов, А. Мирзоев, Ш. Ниёзи, Д. Ходжаев, С. Сабзаев, Л. Пейсиков, Д.М. Искандарова, М. Акрамов, С. Абдурахимов, С. Халимов, О. Косимов, А. Хасанов, Т. Шокиров, С. В. Хушенова, С. Атобуллоев, Ш. Кабиров, С. Анвари, Ш. Каримов, Ф. Х. Шарифова, М. Саломов, З. Мухторов, Ш. Хаитова, К. Мухтори, Х. М. Камолзода, С. Курбонов, Ж. Гулназарзода, А. Солиев, А. Гаффаров, М. Темурова, М. Бобоходжаева.

Тема словосочетания является одним из актуальных вопросов современной лингвистики, и в то же время само словосочетание представляет собой менее изученную единицу, особенно в контексте рифмованной прозы. Исследование словосочетания на основе классических произведений имеет большое научное значение, так как таджикский язык был сформирован в эти периоды, а также можно утверждать, что именно произведения, созданные в это время, сохраняют традиции, в них наблюдается новизна, а это служит показателем истории языка и является важным как особенности меняющейся синтаксических форм.

Наравне с этим исследование словосочетаний на примере “Персидские трактаты” Ходжа Абдуллоха Ансори имеет научный и практический аспект.

Во втором разделе – **“Степень исследования рифмованной прозы в языкознании”** речь идёт об изучении и исследовании рифмованной прозы от начала до наших дней.

Исследователи считают рифму разновидностью художественных выразительных средств. Саджъ (рифма) является арабским словом, и соответствует значению “мелодия, звук или приятный голос певучих птиц, таких как соловей, горлянка и попугай”. И действительно, звуки упомянутых птиц трогательны и они не похожи друг на друга. Саджъ как вид художественного искусства или как термин литературоведения – это слова, сходные, рифмующиеся, соразмерные в прозе в определенные промежутки. То есть в одном предложении после пробела идут несколько слов и словосочетаний, которые придают фрагментам системность и обеспечивают их мелодичность и гармонию. Не только фрагменты одного предложения, но эта гармония и рифма могут быть также между предложениями одного и того же текста.

Рифмованная проза – это разновидность украшенной художественными приёмами проза, а рифма в стихах подобна рифме в поэзии. Садж соответствует значению «звук пения птиц», и, в переносном, песня также называется саджом. Садж означает создание гармоничных слов в прозе. Примеры рифмованной прозы из «Персидских трактатов» Ходжи Абдуллоха Ансори (XI век): «Дар хона агар кас аст, ки як харф бас аст» [10, с. 57] (Если в доме кто-то есть, достаточно одного слова), «Агар дорӣ, мағӯ ва агар надорӣ, дурӯғ мағӯ» [10, с. 507] (Если оно у тебя есть, не говори, а если у тебя его нет, не лги). Абдулло Ансори – один из первых писателей, использовавших садж в персидской прозе.

Рифмованная проза была известна в арабской литературе и постепенно стала характерной таджикской прозе с XI века. Рифма увеличила мелодичность речи, и приблизила язык прозы к поэзии. Рифмованная проза относится к писательскому таланту и возникла как художественный стиль литературы. Устная речь лишена подобной декоративности и художественности, и в практике разговорной речи рифма используется редко.

Рифма может стоять в конце, середине и даже в начале предложения.

Рифмованная проза имеет давнюю историю. Она возникла ещё с IX-X вв., сначала была простой и в XI-XII усложнилось. Представители течения суфизма Ходжа Абдуллох Ансори, Хамидуддин Балхи, Абусаиди Абулхайр и др. уместно использовали в своих произведениях это искусство речи. В XIII-XV вв. рифмованная проза получила ещё больше развития. В частности, в прозе и поэзии Шейха Саади рифма нашла достойное место. Саади свои лучшие мысли в «Гулистан»-е и других произведениях оформил рифмованной прозой [8, с. 156].

В третьем разделе первой главы, который озаглавлен **“Место и роль именных словосочетаний в рифмованной прозе”**, демонстрируется место и роль рифмованных словосочетаний. Следует отметить, что именные словосочетания в прозе исследуемого произведения образованы почти со всеми частями речи. В частности, особое место занимают субстантивные, адъективные и местоименные словосочетания.

Словосочетания в рифмованных предложениях встречаются по-разному:

1. В сложных предложениях часто использованы для образования рифмованной прозы. К примеру: *Ва дӯстӣ се мақом аст: аввал ростӣ ва миёний (ш) мастӣ ва охираш нестӣ* [10, с. 333] (У дружбы есть три состояния: первое – правда, среднее – пьянство, последнее – гибель). Наблюдения показывают, что в приведенном примере словосочетания *аввал ростӣ, миёний (ш) мастӣ, охираш нестӣ* использованы в образовании рифмованной прозы.

Словосочетания, употребленные в простых предложениях. К примеру: *Сухани бадро гӯш мадор* [10, с. 507] (Не слушай плохие слова). *Рӯзгори гузаитаро имоми худ соз* [10, с. 507] (Сделай прошлую жизнь своим имамом).

В сборнике «Персидские трактаты» многие выражения повторялись в разных трактатах с относительным изменением лексических единиц, а иногда и с небольшими изменениями количества стопов. Наименьший результат проверки этих связей между собой – заметить изменения уровня слов со структурой и числом стопов, а затем и изменения их содержания.

2. Именные словосочетания наблюдаются в сложных рифмованных предложениях. К примеру: *Назора кардан дар саноии ӯ бояд то аз ҳакимон бӣ, агар натвонӣ сонӣро бишнос ба эътиқоди нек то аз мусалмонон бӣ* [10, с. 10] // Наблюдать за его действиями (творениями) должен исходить от мудрецов, если вы не способны познать творца с добрыми намерениями, чтобы быть мусульманином.

3. Можно наблюдать сравнение одного предложения из одного и того же предложения, встречающееся в нескольких других трактатах. Использование именных словосочетаний в таких сравнениях наглядно демонстрирует характер таких интерпретаций и изменений:

1 – *Илоҳӣ, ба тоат фармудӣ вафои он нагузоштӣ / ва аз маъсият наҳӣ кардӣ ва бар он доштӣ* [10, с. 447]. – О Боже, Ты не исполнил заповеди о послушании / и Ты запретил непослушание и держался его.

2 – *Илоҳӣ, гуфтӣ макун ва бар он доштӣ / ва фармудӣ, ки бикуну нагузоштӣ* [10, с. 447]. – О Боже, ты сказал не делай этого и у тебя это было / и приказал это сделать и не сдержал слово.

3 – *Илоҳӣ, гуфтӣ ва бар он доштӣ / ва фармудӣ, ки бикун ва нагузоштӣ* [10, с. 420]. – О Боже, сказал и сдержал слово / и приказал, сделать это и не разрешил.

4 – *Илоҳӣ, тоат фармудӣ ва тавфиқ боздоштӣ / ва аз маъсият манъ кардӣ ва бар он доштӣ / ай дерхаими зудошно / охир маро дар фиروق нагузоштӣ!* [10, с. 379]. – О Боже, Ты заповедал послушание и сдерживал согласие / и запретил мне грешить и удержал его против меня / о Терпеливый и Дружелюбный/ ведь Ты не оставил меня в дали от себя!

Именные словосочетания использованы для сравнения сходства подобных предложений, насыщенных рифмованной прозой, которая наблюдается в первой части.

Таким образом, вызывает интерес место и роль именных словосочетаний в рифмованной прозе «Персидских трактатов». Именные словосочетания используются в данном произведении во всех типах предложений и со всеми

видами синтаксических связей. Содержание трактатов, наряду с их мистическими и религиозными аспектами, имеет также нравственно-поучительный характер, и Ходжа Абдуллохи Ансори использовал при создании своих трактатов лучший образец рифмованной прозы. В произведении писателя именные словосочетания расположены чаще всего в начале предложения. Также наличие всех типов именных словосочетаний играет ключевую роль в создании его трактатов, поскольку само словосочетание является строительным материалом в создании предложений и текста и считается одной из важнейших частей синтаксиса.

Вторая глава озаглавлена «**Особенности использования именных словосочетаний в “Персидских трактатах” Ходжа Абдуллоха Ансори**», и в первом разделе – “**Простые и сложные словосочетания в трактатах Абдуллоха Ансори**” исследуются простые и сложные словосочетания.

Словосочетание, в частности, именные, в рифмованной прозе Ходжа Абдуллоха Ансори встречаются как в простой, так и в сложной форме. Естественно, что имена существительные играют значительную роль в образовании словосочетаний, нежели прилагательные и местоимения, однако и местоимения занимают особое место в творчестве Ходжа Абдуллоха Ансори. В целом, в рассматриваемом произведении все именные части речи участвуют в образовании словосочетаний. К примеру, в трактате “Мухаббатнома” в главе “Ваҷх” наблюдается словосочетание **чашии гирён** (плачущие глаза): ... *ба чашии гирён ва ба дили бирён, роз пайдо ва мард пинҳон* [10, с. 362]. В данном примере существительное и прилагательное путем изафетной связи образовали словосочетание. Подобные примеры можно наблюдать с участием существительным, прилагательным, числительным и местоимением. Наличие словосочетания **гиристани ятим** (рыдание сироты) в главе “Бақо” подтверждает вышесказанное: ... *гиристани ятим аз бепадарист* [10, с. 345] // рыдание сироты из-за безотцовщины.

Второй раздел второй главы называется «**Особенности выражения и стиль словосочетания в “Персидских трактатах”**», и в данной части

рассматриваются отличительные особенности словосочетания в рифмованной прозе Ходжа Абдуллоха Ансори. В «Персидских трактатах» Ходжа Абдуллоха Ансори наблюдается некоторые особенности, отличающиеся от творчества других наших классиков. В частности, использование словосочетаний в контексте, выбор одного типа связи в тексте, использование одной части речи в нескольких словосочетаниях. Способ использования именных словосочетаний в трактатах Ходжа Абдуллоха Ансори совершенно отличаются. Проиллюстрируем из десятого раздела трактата “Чилу ду фасл” (Сорок два раздела) – из рассказа Маъруфа Кархи одну строку, в которой наблюдается один из особенностей словосочетаний в рифмованной прозе Ходжа Абдуллоха Ансори. К примеру: *Бандагиро аз бандагони дирам ва динор биомӯзӣ, ки шаб дур андеши ва фикри он ва рӯз дар талаби тааби он ва давидан ва ба даст овардан ва муҳаббат ва дӯстии он бозӯ, ки ӯро аз он зиёдати бу ба **як дирам** ва хашими бозӯ, ки узви бар зиён бу ба **ним дирам**. Дар талаби зиёдати дирам ва фарзанд ва хона ва монӣ ва қаробатон фуруғӣ дорад ва сифрҳои бо хатар дар кӯҳ ва сахро ва биёбон ва дарё равон гардид, ки кучост зиёдати дираме, ки чон дар хатар ниҳод... Агар **сад намоз** ба ҷамоат аз ӯ фавт шуд ва **ҳазор маҷлис** дар суҳбати олимон ва соликон нишаста ва хост ӯро гами динор ва дирам беш буд, ки аз он агар **ҳама олам** ба накӯҳиши он дирам ва динор бархезад, то гуфти эшон дар нагирад ва аз бими фавти дирам ва динор ҳазор ҷафо бишунавад...* [10, с. 58] // Учись рабству у слуг моего богатства и денег, которые проводят ночи вдали от меня, думая о них, а дни — в поисках их удовлетворения, бегая и достигая их, и любви и дружбе той руки, за избыток которой я отдам один динар, и гневу той руки, за потерю которой я отдам полдинара. Он горит желанием своего богатства, детей, дома и родственников, и он путешествовал в опасных местах по горам, полям, пустыням и рекам. Где богатство, которое подвергло его жизнь опасности? Если бы сто джамоатных молитв были совершены за него, и тысяча собраний были бы проведены в обществе ученых и мудрецов, и он был бы больше обеспокоен своим богатством, чем если бы весь мир восстал против его богатства и его

родственников, чтобы он не поддался их словам, и он услышал бы тысячу мучений из-за страха потерять свое богатство и своих родственников (букв.).

В данном примере все приведенные словосочетания образованы посредством одного типа связи и участия одной части речи.

В словосочетаниях *ним дирам* (пол дирама), *ҳазор маҷлис* (тысяча заседаний), *як дирам* (один дирам), *сад намоз* (сто намаза) числительные посредством примыкания подчинены к существительным.

Как видно на приведенном примере, в одном коротком тексте четыре словосочетаний подчинены друг другу посредством примыкания. Отличительная особенность этого текста и используемых в нем словосочетаний проявляется в том, что в нем показана соразмерность речи, словосочетаний, образованных однотипной связью, и участие одной именной части речи. Приведенные выше словосочетания – *як дирам* (один дирам), *ним дирам* (пол дирама), *сад намоз* (сто молитв), *ҳазор масҷид* (тысяча мечетей) наряду со своей связью и принадлежностью к одной части речи они имеют смысловую связь друг с другом, уточняющую благозвучный тон в тексте. Это связано с тем, что ударение данного текста падает на эти словосочетания.

Тексты трактатов Ходжи Абдуллохи Ансори большие по форме и содержанию, и словосочетание можно встретить в каждом предложении. Словосочетания также используются в текстах и коротких трактатах для создания рифмованной прозы и благозвучности предложений.

С аналогичным примером мы столкнулись в следующем рассказе, в котором использовано словосочетание, образованное при помощи предложной связи. К примеру: ... *меҳр аз киса бардор ва бар забон неҳ. Меҳр аз дирам бардор ва бар имон неҳ...* [10, с. 59] // ...не испытывай привязанность к карману, а люби языком. Отрекись от дирама и люби веру...

В приведенном предложении слово «меҳр» активно участвовало в обоих предложениях, образуя словосочетание с управлением и согласования обоих предложений друг с другом (то есть создавая рифмованную прозу). Следует констатировать, что Ходжа Абдуллох Ансори при написании своих трактатов

использовал красивые и содержательные словосочетания. А также в сконструировании рифмованных предложений значительна роль словосочетаний.

В тексте трактатов Ансори использование синонимов одного слова или, в большинстве случаев, самого слова в одном рифмованном предложении явление частое. К примеру, в шестой главе трактата «Калимот» существует следующий пример: *Хӯйи некро барои мардум аҳл дор. Миёни худ ба Худои таоло рост дор, то бо халқ битавонӣ дошт. Ба ризои халқ зиндагонӣ хуш гардон* [10, с. 506] // Имейте доброе сердце к людям. Будьте верны Всемогущему Богу, чтобы вы могли быть с людьми. Сделайте жизнь людей приятной. В данном примере сочетания “барои мардум” (для народа), “бо халқ” (с народом), “ризои халқ” (согласие народа) образованы посредством изафетной связи. Слово **халқ (народ)** со своим синонимом **мардум** использованы для образования субстантивных словосочетаний. В вышеприведенных примерах автор воздержался от повтора одной и той же лексемы и использовал его синоним.

В другом случае одна лексема употреблена в двух словосочетаниях одним и тем же значением. К примеру: *Дуоро беҳтар аз сипоҳ дон. Умедро беҳтар аз ганҷ дон* [10, с. 508] // Знай молитву лучше, чем армию. Считай надежду лучше, чем сокровища. В данном примере использованы словосочетания “беҳтар аз сипоҳ” (лучше, чем армия) и “беҳтар аз ганҷ” (лучше, чем сокровище). Лексема “беҳтар” (лучше), которая является прилагательным сравнительной степени, употреблена в предложении для образования двух словосочетаний с предлогом “аз”.

Таким образом, особенности рифмованных словосочетаний в творчестве Ходжа Абдуллоха Ансори отличаются по семантике и содержанию в предложении, их грамматическая форма также отличается от других произведений. При этом стоит подчеркнуть, что языковая сущность столь редких произведений должна быть исследована должным образом, и на основе

этого мы сможем еще больше насладиться богатством древнего языка и укрепить богатство таджикского литературного языка.

Третий раздел озаглавлен «**Структурно-семантическая эволюция именных словосочетаний в “Персидских трактатах”**». В данном разделе исследована структурно-семантическая эволюция именных словосочетаний в «Персидских трактатах». Автором сделана попытка определить роль словосочетаний в образовании семантической структуры словосочетания и модели образования словосочетаний в рифмованной прозе трактатов Ходжа Абдуллоха Ансори. К примеру: *Илоҳӣ аз он чи нахостӣ, чӣ ояд ва онро, ки нахондӣ, кӣ ояд? Нокоштаро аз об чист ва **нохондаро ҷавоб** чист?* [10, с. 47] // О Боже, что же выйдет из того, чего ты не просил, и кто совершит то, чего ты не призывал? Зачем вода для незасеянной земли и каков ответ на неп прочитанное? *Илоҳо, **маро дил** аз баҳри ту даркор аст, вагарна чароги мурдаеро чӣ миқдор аст?* [10, с. 43] // Боже, мое сердце нуждается в тебе, иначе в чем ценность погасшей лампы? *Илоҳо, он чи **маро ком** аст, на ба андозаи гом (қадам) аст, чун карамат ом аст, агар назаре кунӣ, кор тамом аст! Шариаат мар **ҳақиқатро посбон** аст, бе шариаат ба ҳақиқат расидан дурӯғу бухтон аст* [10, с. 482] // О Боже, то, что я совершил, не измеряется шагом, а измеряется твоей благодатью. Если ты взглянешь, то работа завершена! Шариаат – хранитель истины, а достижение истины без шариаата – ложь и клевета. В этих примерах наблюдается огромное количество словосочетаний типа **нохондаро ҷавоб** (ответ на неп прочитанное), **маро дил** (моё сердце), **маро ком** (моё желание), **ҳақиқатро посбон** (хранитель истины), образованные по модели “духтарро дил”(девичье сердце).

В «Персидских трактатах» существуют предложения, в которых использована два и более словосочетаний одной модели. К примеру: *Илоҳӣ, ...меҳри ту **морро ҷиҳоз**, шинохти ту **морро амон**, лутфи ту **морро амон*** [10, с. 42] // Боже, ...твоя любовь снаряжает нас, твои знания защищают нас, твоё милосердие защищает нас. Как очевидно, в одном предложении мы можем увидеть три словосочетания по модели словосочетания «девичье сердце»,

которые сформировываны по классическим моделям образования словосочетаний и помогают при построении сложных предложений. Именно при участии этих словосочетаний рифмуются слова.

В трактатах мы столкнулись с примерами словосочетаний, в образовании которых участвует не изафет, а компоненты словосочетания связывает между собой артикль *-е*. Если части предложения расположатся по своим местам, то артикль вполне можно заменить изафетом. В «Персидских трактатах» подобные словосочетания продуктивны. Например: *Дарвешӣ чист? – зоҳире беранг ва ботине бечанг; Илоҳо, зоҳире дорем бас шӯрида ва ботине хароб ва синаи пуроташу чашиме пуроб // Что такое дервишество? – бледный снаружи и бесскандальный (мирный) внутри; Боже мой, у нас очень красивая внешность, но разрушенный внутренний мир, полная печалью грудь и слезящиеся глаза.*

Третья главы диссертации называется «Структурная классификация именных словосочетаний в “Персидских трактатах” по типу связи», и охватывает три раздела. Разделы в свою очередь делятся на подразделы. В первом разделе третьей главы, который озаглавлен «Предложные именные словосочетания», исследована именные словосочетания с предлогами.

Первый подраздел первого раздела третьей главы называется «Предложные субстантивные словосочетания», в котором речь идёт о связи существительного с другими именными частями речи. Естественно, существительное занимает особое место в образовании словосочетаний со всеми типами связи. К примеру: *Илоҳӣ, чун дар ту нигарем, шоҳем тоҷ бар сар, чун дар худ нигарем, хокему хок бар сар* [10, с. 476] // Боже, когда мы смотрим на тебя, мы короли с короной на голове, когда мы смотрим на себя, мы прах и пепел на нашей голове. *Ғам бо касе хӯр, ки ғам аз ту тавонад бурд* [10, с. 503] // Поделитесь своей печалью с тем, кто может отвлечь вас от нее.

Второй подраздел второго раздела третьей главы озаглавлен «Адъективные предложные словосочетания», в котором исследуется использование прилагательного как зависимого компонента. К примеру: *Ин*

рӯзи ҷазо аст, осори адли подшоҳӣ ба ҷое расад, ки гӯсфанди бешоҳ дод аз гӯсфанди башоҳ бихоҳад [10, с. 50] // Это день суда, следы королевского правосудия достигнут точки, где безрогая овца попросит у рогатой овцы справедливость. *Агар ин сирри ду водӣ нур аз зар биёфтӣ, нафси ӯ сер нагаиштӣ* [10, с. 66] // Если он найдет блестящее вещество двух долин, полных золота, он не насытится. *Ҳар ки Ҳақро муҳтоҷи ариш гӯяд, бадтар аз Иблис аст* [10, с. 488] // Тот, кто говорит, что Аллаху нужен престол, хуже Дьявола.

Одна из отличительных особенностей использования прилагательного в «Персидских трактатах» проявляется в том, что качественные простые прилагательные почти что не использованы, часто употреблены прилагательные сравнительной и превосходной степеней. К примеру: *Умедро беҳтар аз ганҷ дон* [10, с. 509] // Считаю надежду лучше сокровища. *Аз осмон бузургтар суханро дон* [10, с. 507] // Признаю слово величественнее небо.

Третий подраздел первого раздела третьей главы озаглавлен **“Числительные предложные словосочетания”**. Числительные как и другие именные части речи также занимают особое место в трактатах Ансори. В произведении часто употреблены числительные с управлением. К примеру: ... *ва муҳаббат ба дӯстии он бозӯ, ки ӯро аз он зиёдатӣ бувад ба як дирам...* [10, с. 58] // ... и любовь к дружбе той руки, которая излишнее для него на один дирам (букв.). *Агар ту худро бишнохтӣ, аз шодиву нишот бигудохтӣ, агар суҳбати худро дарёфтӣ, аз ҳар ду олам бипардохтӣ* [10, с. 488] // Если бы ты познал себя, ты бы растаял от радости и счастья, если бы ты нашел своего собеседника, ты бы забыл двух миров.

Четвертый подраздел первого раздела третьей главы называется **“Местоименные предложные словосочетания”**, в котором анализируется местоимение как основного компонента в словосочетании.

В исследуемом произведении словосочетания с местоименным зависимым компонентом встречается часто. В подобных словосочетаниях местоимение используется во множественном числе и посредством предлога **“аз”** соединяется с главным компонентом. Главный компонент, т.е.

числительное всегда соединяется нумеративом **-о** или артиклем **-е**: ... *Ҳар яке аз инҳо туро ба бандагии худ гирифтаанд...* [10, с. 61] // Каждые из них взяли тебя в своё рабство.

Наряду с изафетными и примыкательными местоименными словосочетаниями предложные местоименные словосочетания ограничены по форме и значению. В структуре подобных словосочетаний, в основном, наблюдается предлог **“аз”** и такой тип словосочетаний активны в употреблении. К примеру: ... *ӯ аз Мавло Алӣ бани Муссо-ул-ризо буда ва ядрави дарбон* [10, с. 59] // он был от Мавлы Али, сына Муссы-уль-Ризо, и был привратником...; ... *касе нест, ки аз нанги ӯ бар ӯ хонанд* [10, с. 68] // .некому оплакивать его из-за его позора.

Как видно из анализа и рассмотрения примеров, в трактатах Ходжи Абдуллоха Ансори количество словосочетаний, сконструированных с помощью предложной связи, больше, нежели количество словосочетаний, образованных с примыканием.

Второй раздел третьей главы называется **«Изафетные именные словосочетания»**. «Изафетная связь является одним из популярных и древнейших синтаксических средств словосочетаний таджикского языка»¹. Изафетная связь, в основном, свойственна словосочетаниям, в частности, именным. Основное средство изафетной связи является изафет (-и). Изафет (-и) не имеет значение и в литературном языке пишется слитно с первым компонентом словосочетания. Основная функция изафета подчинение одного слова другому, то есть образование словосочетания. Посредством изафета слова поддерживают синтаксическую связь и образуют самую большую группу словосочетаний. «Изафет как морфологический элемент добавляется в конце главного слова словосочетания»².

¹ Акрамов, М. Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Акрамов. – Душанбе: Дониш, 1977. – 166с.

² Абдурахимов, С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 159 с.

Первый подраздел второго раздела третьей главы называется “**Субстантивные изафетные словосочетания**”, в котором речь идет об их месте в трактатах:

а) Субстантивные словосочетания с существительным: В таджикском языке субстантивные изафетные словосочетания являются употребительными, и обычно, выражают атрибутивные отношения. Существительные как главный компонент с существительными посредством изафета образовать различные словосочетания. В частности, в творчестве Абдуллоха Ансори изафетные словосочетания, образованные из двух существительных, разные по семантике и содержанию.

Оба компонента словосочетаний, выражающие личность с оттенком родства, являются личными существительными, к примеру: *Мансури Ҳаллоҷ* [10, с. 13] // МансурХалладж. *Илоҳӣ! Шароби шавқ дар ҷони Мансури Ҳаллоҷ афзун шуд* [10, с. 13] О Боже! Вино страсти усилилось в душе Мансура Халладжа. *Омад ба дари ҳуҷраи Расул* [10, с. 67] // Пришёл к дверям комнаты Расула (посланника). *Меҳри ӯ болонишинонро киштии Нӯҳ...* [10, с. 68] // Его привязанность к людям Ноев ковчег....

б) Субстантивные словосочетания с прилагательными: Субстантивные словосочетания с качественными прилагательными. Прилагательные превосходной и простой степени соединяются с существительным не только посредством изафетной связи, но и примыканием, но прилагательные сравнительной степени при помощи изафета подчиняются существительным, и выражают атрибутивные отношения с оттенками цвета, вкуса, объёма, состояния, физические и пространственные признаки, внешние и внутренние свойства.

Словосочетания, образованные от существительных и прилагательных, выражают свойства предмета с нескольких позиций, человека с некоторыми чертами характера:

- По внешним признакам:

Шохаке аз ин ду чӯб барги тар ба ду бикард [10, с. 34] // Ветвь этих двух с мокрыми листьями разделил на две части, каждая...аз гоџи ташнагӣ хоки намнок мехӯрд // ...он ел влажную землю от жажды.

- По внутренним признакам:

Мардуми бераҳмро аз аҳли дӯстӣ машмор [10, с. 504] // Не считай друзьями жестоких людей.

- По характеру:

Ёри бад бадтар аз кори бад, ёри нек беҳтар аз кори нек [10, с. 667] // Плохой друг хуже плохого дело, добрый друг лучше чем доброе дело.

- По объёму и измерению:

Медонӣ, ки давлати бузург аз ту фут шуд [10, с. 13] // Знаешь, великое государство развалилось из-за тебя.

...ки Одамро (салавотуллоҳи алайҳи) чаими бад расид ва ба тавба шифо ёфт, аммо Иблисро чаими худ расид, малъуни абад гаит [10, с. 476] // ... что Адам (мир ему) был поражен дурным глазом и исцелился покаянием, но Дьявол был поражен своим собственным глазом и стал проклятым навеки.

Субстантивные словосочетания с относительными прилагательными.

В этих словосочетаниях предмет с чем-то связан, а из какого материала сделан предмет, временным и пространственным отношениям подчиняются существительные с примыканием. Эти словосочетания выражают синтаксические отношения в связи с лексическим значением слов, имеющие разные оттенки:

– **Выражают место:**

...на Абдуллоҳ монад ва на Шайхи харақонӣ [10, с. 625] // ... не останутся ни Абдуллох, ни хараканский Шейх.

В) Субстантивные словосочетания с числительным:

Рӯзи аввал моро зулм ва ҷаҳл дониста аст [10, с. 67] // Первый день нас считали угнетенными и невежественными. Ҳадиси аввал Ойиша (разиолоху анҳо) ривоят кунад... [10, с. 18] // Первый хадис передала Аиша (да будет Аллах доволен ею).

г) Субстантивные словосочетания с местоимением:

Мусулмон шуд ва ба хонаи худ боз омад ва дари хучра бизад [10, с. 40] //

Стал мусульманином и вернулся в свой дом и постучался в дверь.

Ҳар ки бародари худро гӯяд: эй кофар, аз ду яке боз гардад ба куфр [10, с. 50] // Каждый кто скажет своему брату: эй неверный, то один из двух становится неверным.

Второй подраздел второго раздела третьей главы озаглавлен “**Адъективные изафетные словосочетания**”. Адъективные изафетные словосочетания в зависимости от лексических свойств подчинительного компонента выражают объектные, пространственные, временные, ограниченные, степенные, сходственные отношения и назначение. Характерной особенностью адъективных изафетных словосочетаний проявляется в том, что они устойчивы по сравнению с другими разновидностями адъективных словосочетаний, главный компонент всегда располагается перед подчиненным компонентом и основное значение выражает главный компонент, а не зависимый.

Адъективные словосочетания творчества Ходжа Абдуллоха Ансори как и субстантивные словосочетания мы разделили на группы прилагательное и существительное, прилагательное и местоимения:

а) Адъективные изафетные словосочетания с существительными:

Агар аз Шарқ то Фарб нури дарахт нишонанд ва ҳамаро ба мискинон ва дарвешон ва ятимон вақф кунанд... // Если из Востока до Запада посадят много деревьев и сделают вакуфом для бедных, нищих и сирот...

Дар чоҳ фуру рафт ва мӯзаи худро нури об кард ва баровард [10, с. 12] // Он упал в колодец и наполнил свой сапог водой и вытащил его.

б) Адъективные словосочетания с местоимением:

...ва ту маҳрум гаитӣ ба занни (хислати) бади хеш [10, с. 68] // ... и ты лишился из-за своего дурного характера.

...каромат афтад ўро ба сабаби дурустии ў... [10, с. 69] // ... да свершится с ним чудо из-за его праведности.

Третий подраздел второго раздела третьей главы называется «**Числительные изафетные словосочетания**». Между тем, более широко используется модель числительных изафетных словосочетаний, но в произведениях Абдуллоха Ансори эта ситуация представляется наоборот, то есть числительные создали больше словосочетаний с примыканием, а не изафетной связью. К примеру: *Вафоти вай рӯзи сешанбе, сеюми моҳи рамазон!* [10, с. 73] // *Его смерть наступила во вторник, третий день рамадана.*

Третий раздел третьей главы называется «**Именные словосочетания с примыканием**». Данный раздел диссертации состоит из четырех подразделов.

Первый подраздел третьего раздела третьей главы называется «**Субстантивные словосочетания с примыканием**». В словосочетаниях с примыканием определить главное слово намного сложнее, нежели в изафетных, предложных и послеложных словосочетаниях, так как средства грамматических связей, такие как изафет, предлог и служебные слова не существуют в примыкании. К примеру: ... *бархезед, то субҳ бидамад, ки Фузайл роҳзан ба роҳ аст* [10, с. 53] // ... *вставайте, наступает утро, Фузайл разбойник в пути. Чун офтоб равон шуд ин бечора Абдуллоҳ дар пайи ӯ* [10, с. 637] // Как солнце начинало заходить, бедный Абдулла за ней. *Ҳазор дарахт агар нишонӣ, аз баҳри муроди хеш яке биншон* [10, с. 10] // Если ты посадишь тысячу деревьев, то одного сажай ради своего же блага....

Второй подраздел третьей главы озаглавлен «**Адъективные словосочетания с примыканием**». В образовании адъективных словосочетаний с примыканием, в основном, участвуют существительные, наречия как зависимый компонент. Данная разновидность словосочетаний занимает ограниченное место в «Персидских трактатах» и в их образовании пропорционально употреблены простая, сравнительная и превосходная степени прилагательных. К примеру: *Гумони мусалмононро дар ҳаққи худ хато макун, ҳочатравоиरो бузург коре шинос* [10, с. 504] // Подозрения мусульман по отношению к себе не считайте ошибочным, считай благодеяние великим делом

[10, с. 504]. **Бадтарин айбе** бисёр гуфтанро шинос [10, с. 507] // Самым страшным грехом считай многословие. **Зайфтарин хиллатеро кавитарин қувват** дон [10, с. 505] // Считай самую слабую хитрость – самой мощной силой.

Адъективные словосочетания с существительным и наречием выражают следующие синтаксические отношения:

1. Адъективные словосочетания с примыканием, зависимый компонент которых являются существительные, по употреблению и по выражению синтаксических отношений употребляются реже, чем одноимённые словосочетания, зависимый компонент которых является наречие. Они выражают временные отношения с оттенками неопределенности. Словосочетанию оттенок неопределенности придают суффикс множественного числа “-ҳо” и слово “як”, которые соединены с зависимым словом: (замини) асрҳо лабташна (безводная веками земля), (чоӣ) як вақт хароба (заброшенная когда-то место) и т.д. [6, с. 62]. Примеры:

Агар рӯзе сад бор обу хок шавӣ, беҳ аз он, ки дар писанди худ ҳалок шавӣ [10, с. 483] // Если ты будешь становиться землёй и водой сто раз в день, это лучше, чем погибнуть в своем собственном удовольствии. *Эминиро хуштарин зиндагонӣ шумор* [10, с. 507] // Безопасность считай самой счастливой жизнью.

Таким образом, можно констатировать, что во всех исследуемых трактатах в разной степени (большей или меньшей) использованы три типа связи словосочетаний, что способствует определению грамматических, в частности, синтаксических особенностей творчества наших предков.

Третий подраздел третьего раздела третьей главы называется «**Числительные словосочетания с примыканием**». Примеры: *Ҳазор дарахт агар нишонӣ, аз баҳри муроди хеш яке биншон... Душвориш халқ аз ду чиз аст: пеш аз вақт мехоҳанд ва беш аз рӯзӣ. Кистӣ, рав, ду чав намеарзӣ* [10, с. 487] // Если ты посадишь тысячу деревьев, то одного сажай ради своего же блага... Проблема людей в двух вещах: они хотят всё заранее, и больше, чем им предназначено хлеб насущный. Кто ты такой, уходи, ты не стоишь и двух

ячменных зерен (ни гроша). *Яке аз шарми гуноҳи хеш, бо арақи хеш зарқ шуда, то агар сад уштур биёбоне ташна аз арақ, як тан бихӯранд, сероб шуд* [10, с. 50] // Один из них, устыдившись своего греха, весь впотел, так что если бы сто жаждущих верблюдов пустыни съели бы одного из них, то уталил бы жажду.

Четвертый подраздел третьего раздела третьей главы озаглавлен «**Местоименные словосочетания с примыканием**». В работе данная группа словосочетаний имеют ограниченный круг, так как они часто формируются в составе субстантивных словосочетаний. К примеру: **инҳо ҳама (все они) – ҳамаи инҳо (они все), онҳо ҳама (все они) – ҳамаи онҳо (все они)**: *Илоҳӣ, чун ҳама он кунӣ, ки ту хоҳӣ, аз ин муфлисон чӣ хоҳӣ?!* [10, с. 489] // О Боже, если ты делаешь все, что хочешь, то чего ты хочешь от этих бедняков?! Определительное местоимение **ҳама – все** в двух вышеприведенных примерах как главное слово словосочетания подчиняет указательное местоимение и данный тип словосочетаний выражает разделительные и ограниченные отношения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основе изучения исследуемой темы мы пришли к следующим выводам:

1. Актуальность изучения именных словосочетаний в рифмованной прозе заключается в том, что определяется степень изучения именного словосочетания и рифмованной прозы. Можно сказать, что единственной отличительной особенностью именных словосочетаний в рифмованной прозе, отделяющей их от других сочетаний и форм, является безграничные возможности образования словосочетаний и сочетаний. По мере возможности в нашей диссертации мы продемонстрировали, что словосочетание является одной из важнейших единиц грамматики, а актуальность изучения рифмованной прозы в именных словосочетаниях заключается в том, что в его результате исследуется процесс эволюции форм и моделей словосочетания. Можно сделать вывод, что именные словосочетания в рифмованной прозе являются лучшим образцом прозы

таджикско-персидского языка. Изучение словосочетания имеет давнюю историю и ещё с древних времен привлекало внимание ученых [1-А; 3-А; 4-А].

2. Изучение особенностей структуры, семантики, способа и нюансов употребления именных словосочетаний и их выразительных и эффектных особенностей в рифмованной прозе на материале «Персидских трактатов» Ходжи Абдуллоха Ансори помогло определить роль и статус именных словосочетаний в классическом литературном языке. В сборнике «Персидские трактаты» многие выражения повторялись в разных трактатах с относительным изменением лексических единиц, а иногда и с небольшими изменениями количества стопов. Наименьший результат проверки этих связей между собой – заметить изменения уровня слов со структурой и числом стопов, а затем и изменения их содержания [4-А; 6-А; 7-А].

3. Модели словосочетаний и сочетаний в “Персидских трактатах” наглядно демонстрируют высокое мастерство и хороший вкус автора в прозе. Эти факты могут быть причиной того, что Ходжа Абдуллохи Ансори считается основоположником рифмованной прозы [4-А; 5-А].

4. Исследования показали, что в современном обществе базовые основы уровня науки и культуры должны закладываться не на современных произведениях, а на произведениях древности и средневековья. По этой причине высшим учреждениям необходимо уделять особое внимание изучению нюансов употребления словосочетаний в рифмованной прозе. Определение уровня и критериев употребления именных словосочетаний в исследуемом произведении в целом является очень важным [7-А].

5. Определение места рифмованной прозы в тексте “Персидских трактатов” является первостепенным и в нем наблюдаются все формы и типы словосочетаний, если исключить древние модели и семантику словосочетаний, то нынешние читатели думают, что произведение написано так, что текст относится к этому же периоду. Отличительная особенность словосочетаний в рифмованной прозе. Словосочетание в письменной и устной речи почти не отличается, за исключением словообразования и сопоставления слов. Проза,

использованная Абдуллохи Ансори, отличается тем, что читатель читает ее так, как будто это словосочетание, и во втором предложении он точно знает, что встретит слова, которые рифмуются [4-А; 6-А].

6. Особенности употребления именных словосочетаний в «Персидских трактатах» и исследование языковых элементов произведений этого мастера слова, являющегося основоположником рифмованной прозы, представляет собой весьма актуальный вопрос. Следует отметить, что в каждом трактате Ходжа Абдуллоха Ансори с какой бы формы ни начиналось предложение, той же формой и заканчивается. В трактатах «Муноджотнома» и «Калимот» большинство словосочетаний, как и в современном таджикском языке, сформированы по модели изафетных словосочетаний. Однако в произведениях Абдуллоха Ансори подобные словосочетания представлены с той же формой и содержанием, только в форме примыкания. К примеру: бечора Абдуллох (Бедный Абдулла) – Абдуллоҳи бечора (Абдулла бедный), Фузайл роҳзан – Фузайли роҳзан (Фузайл разбойник) [4-А].

7. Простые и сложные словосочетания в трактатах Абдуллоха Ансори не имеют равную позицию, так как чаще всего встречаются простые словосочетания. В образовании рифмованных предложений в прозе больше использованы простые словосочетания. Простые словосочетания использованы в тексте настолько плавно, что даже в одном предложении он сконструировал словосочетание, синонимичное одному слову, что и это также считается характерной чертой творчества Ансори. Образование подчинительных сложных слов с именными словосочетаниями в рифмованной прозе указывает на то, что именные словосочетания используются и при построении сложноподчиненных предложений [6-А].

8. Нравственные трактаты и муноджоты Ансори более известны, нежели его суфийские произведения. Ансори своими нравственными трактатами в персидском языке и персидско-таджикской литературе впервые ввел в качестве художественной формы гармоничную и рифмованную прозу [7-А].

9. Предложная связь в таджикском языке является очень продуктивной и широко используемой. Это обосновывается наличием множества предлогов, в частности именных, и они создают условия для образования словосочетаний различной структуры и семантики. Согласно проведенным до сих пор исследованиям, касающимся всех видов именных словосочетаний, особенно в отношении предложных словосочетаний, за исключением числительных словосочетаний, которые до конца не изучены, исследованы и другие типы словосочетаний. Следует отметить, что в «Персидских трактатах» Ходжи Абдуллоха Ансори наравне с другими синтаксическими связями наблюдается огромное количество словосочетаний с предложной связью. Т.е. автор включил в свою диссертацию множество словосочетаний, образованных посредством предложной связи [2-А; 5-А].

10. Исследование показало, что числительные словосочетания с примыканием составляют одну из активных групп словосочетаний, встречающихся в текстах «Персидских трактатов», и автор мастерски использовал их для придания своим идеям большей яркости и полноты [4-А].

11. Диапазон образования субстантивных и числительных словосочетаний более ограничен, и этому типу словосочетаний не свойственна распространенность. Из анализа и исследования становится очевидным, что все виды грамматических связей – изафетная, управление и примыкание играют заметную роль в построении именных словосочетаний, и эти закономерности можно наблюдать в уникальной и редкой рифмованной прозе Ходжи Абдуллоха Ансори [1-А; 2-А; 4-А].

12. Таким образом, исследование особенностей именных словосочетаний в рифмованной прозе в контексте произведений Ходжи Абдуллоха Ансори отличается от других прозаических произведений по структуре и семантике, а также по грамматической форме.

Завершенная диссертационная работа является первой попыткой в направлении лингвистического исследования «Персидских трактатов» Ходжи Абдуллоха Ансори, которое охватывает модели и формы именных

словосочетаний таджикского языка, а основным содержанием его является связь его словосочетаний. Возможно, этот опыт создаст реальную научную основу для последующих исследований и сможет послужить руководством для проведения научно-исследовательской работы в будущем [6-А; 7-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В результате исследования особенностей именных словосочетаний в рифмованной прозе на основе произведений Абдуллоха Ансори, с целью более глубокого изучения языка произведений писателей-классиков, диссертантом выдвигаются следующие предложения, на основе которых планируются определенные работы. Именные словосочетания в рифмованной прозе, в частности, на основе творчества Абдуллоха Ансори ещё не изучено достаточно, поэтому для развития учения о словосочетаниях и исследования всех моделей образования словосочетаний в рифмованной прозе, особенно, творчества таджикско-персидских классиков можно предложить следующие рекомендации:

1. Определение путей образования словосочетаний и классических моделей конструирования словосочетаний в сравнении с современными моделями.

2. Сбор и перевод произведений, сохранившихся на персидском языке, в которых прослеживается множество языковых особенностей.

3. Точная классификация словосочетаний произведений таджикско-персидских мыслителей прошлого, в частности, в рифмованной прозе, с учетом их географического положения и языковых особенностей.

4. Поэтапное изучение моделей и типов связи словосочетаний в периодах развития таджикского языка.

5. Изучение и анализ именных словосочетаний языка творчества Абдуллоха Ансори с современным таджикским литературным языком.

б. Разработка книг и учебных пособий о связи словосочетания в предложении для студентов и ученых высших учебных заведений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдурахимов, С. Словосочетание с именем существительным в современном таджикском литературном языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / С. Абдурахимов. – Душанбе, 1967. – 22 с.
2. Абдурахимов, С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик [Текст] / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 159 с.
3. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Қисми 1 [Текст] / Мухаррири масъул: Р. Ҳодизода. – Душанбе, 1976. – 348 с.
4. Акрамов, М. Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик [Текст] / М. Акрамов. – Душанбе: Дониш, 1977. – 166 с.
5. Виноградов, В.В. Вопросы изучения словосочетания [Текст] / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М., 1954. – №3. – С. 12-24.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода [Текст]. – Душанбе: Дониш, 1986. – 368 с.
7. Ғаффоров, Р. Нависанда ва забон [Текст] / Р. Ғаффоров. – Душанбе, 1977. – 208 с.
8. Зехнӣ, Т. Санъати суҳан [Текст] / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
9. Камолов, Х.М. Ибораҳои изофӣ (дар асоси маводи «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ [Текст] / Х.М. Камолов. – Душанбе, 2001. – 155 с.
10. Маҷмуаи расоили Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ. Ҷилдҳои якум ва дуюм [Текст]. – Теҳрон: Интишороти Тӯс, 1377.
11. Мирзоев, А. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Текст] / А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 253 с.
12. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони адабии тоҷикӣ [Текст] / А. Мирзоев. – Душанбе: Деваштич, 2002. – 308 с.

13. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ [Текст] / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 48 с.
14. Таджиев, Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском языке [Текст] / Д.Т. Таджиев. – Сталинабад, 1955. – 71 с.
15. Халилов, А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии тоҷик [Текст] / А. Халилов. – Душанбе, 1964. – 93 с.

ПЕРЕЧЕНЬ НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. В рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики

Таджикистан:

- [1-А]. Тоджидинзода, П. Ибораҳои изофии исмӣ дар «Расоили форсӣ»-и Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ [Текст] / П. Тоджидинзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2020. – № 8. – С. 85-90.
- [2-А]. Тоджидинзода, П. Ифодаи ибораҳои исмии пешояндӣ дар рисолаи «Чихилу ду фасл» аз «Расоили форсӣ»-и Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ [Текст] / П. Тоджидинзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2022. – № 4. – С. 108-113.
- [3-А]. Тоджидинзода, П., Усмонова, М.Х. Ибораҳои изофии сифатӣ дар рисолаи «Чихилу ду фасл» аз «Расоили форсӣ»-и Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ [Текст] / П. Тоджидинзода, М.Х. Усмонова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2022. – № 7. – С. 93-98.
- [4-А]. Тоджидинзода, П. Ибораҳои исмии алоқаи ҳамроҳӣ дар «Рисолаи беном» аз «Расоили форсӣ»-и Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ [Текст] / П. Тоджидинзода // Вестник Университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2024. – №2 (54). – С. 96-101.

II. Статьи автора, опубликованные в других сборниках и научных изданиях:

- [5-A]. Тоджидинзода, П. Ибораҳои исмии вобастагӣ бо гурӯҳбандии исмуҷонишин аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Текст] / П. Тоджидинзода // Матералы республиканской научно-практической конференции на тему “Стилистика и медиалингвистика: проблема и перспектива” (Душанбе: ТНУ, 7 мая 2024 г.). – Душанбе, 2024. – С. 52-57.
- [6-A]. Тоджидинзода, П. Ибораҳои сода ва мураккаб дар настри якчанд рисола аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Текст] / П. Тоджидинзода // Материалы международной научно-практической конференции на тему “Роль Лидера нации в изучении иностранных языков и его влияние в развитие международных отношений” (Душанбе, 5 мая 2024 г.) – Душанбе, 2024. – С. 56-68.
- [7-A]. Тоджидинзода, П. Таҳаввули сохтор ва маънои ибораҳои номӣ дар «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Текст] / П. Тоджидинзода // Материалы республиканской научно-практической конференции, посвященной дню языка “Таджикский язык на арене новых последствий” (Душанбе: МУИЯ С. Улугзода, 5 октября 2024 г.). – Душанбе, 2024. – С. 140-145.

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи Тоҷидинзода Парвина «Вижагиҳои ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ (дар заминаи осори Абдуллоҳи Ансорӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020502 – Забони тоҷикӣ)

Калидвожаҳо: ибора, ҷумла, забон, насри мусаччаъ, забони тоҷикӣ, маъно, таркиб, ҳиссаҳои нутқ, гурӯҳҳои грамматикӣ, вижагиҳои луғавию маъноӣ, ибораҳои содаю мураккаб.

Диссертатсия ба таҳлили вижагиҳои ибораи номӣ дар насри мусаччаъ аз рӯйи осори Абдуллоҳи Ансорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, таҳқиқи вижагиҳои ибораҳои номӣ ҳамчун ҷузъи муҳимми синтаксисии забони тоҷикӣ дар асоси осори адабиёти классикӣ ба масъалаҳои баҳсноки забони адабии тоҷик бо таърихи таърихи забон равшанӣ хоҳад афканд.

Мақсади асосии диссертатсия муайян кардани вижагиҳои ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо дар заминаи осори Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад.

Дар диссертатсия бори нахуст қолабҳои гуногуни ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ гирдоварӣ гардида, ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Тамоми қорҳои илмӣ ба ибораҳои номӣ бахшидашуда ва маводи амалӣ аз “Расоили форсӣ” гирдоварӣ ва аз нигоҳи илмӣ асоснок шудаанд. Зимни баррасии вижагиҳои сохториву маъноӣ ва гурӯҳбандии маъноии ибораҳо, муносибати маъноиву қорбурдии онҳо бо алоқамандӣ ба рисолаҳои Абдуллоҳи Ансорӣ таҳқиқ шудааст. Дар рафти таҳқиқ қолабҳои гуногуни ибораорӣ дар насри мусаччаъ рисолаҳо ва муқоиса намудани қолабҳои ибораҳои номӣ бо забони адабии муосири тоҷикӣ нишон дода шудааст.

Арзиши назариявии қори диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки маҳз дар асоси таҳқиқи муносибати ибораҳои номӣ оид ба раванди таърихиву навгонии ибора, ба хусус дар насри мусаччаъ, метавон ҳукми илмӣ баровард. Таҳқиқоти мазкур бо барномаҳо ва мавзӯҳои таҳқиқоти илмӣ робитаи зич дорад. Натиҷаҳо ва хулосаҳои таҳқиқоти илмӣ дар таҳия ва тақмили барномаҳои таълимӣ, таҳияи васоити таълимии ибораҳои озоди синтаксисӣ, инчунин, таҳиясозии қолабҳои нави иборасозӣ ҳамачониба таъсири мусбат хоҳад расонд.

АННОТАЦИЯ

диссертации Годжидинзода Парвина «Особенности именных словосочетаний в рифмованной прозе (на примере творчества Абдуллоха Ансори)» на соискание ученой степени доктора философии (PhD) – доктора по специальности 6D020500 – Филология (6D020502 – Таджикский язык)

Ключевые слова: словосочетание, предложение, язык, рифмованная проза, таджикский язык, семантика, состав, части речи, грамматические группы, лексико-семантические особенности, простые и сложные словосочетания.

Диссертация посвящена анализу особенностей именных словосочетаний в рифмованной прозе на примере творчества Абдуллоха Ансори. Исследование особенностей именных словосочетаний как важный синтаксический элемент таджикского языка на примере произведений классической литературы прольёт свет на спорные вопросы таджикского литературного языка на основе исторической эволюции языка.

Основной целью диссертации является изучение особенностей именных словосочетаний в рифмованной прозе на примере творчества Абдуллоха Ансори и их отличительных свойств в рифмованной прозе.

Впервые в диссертации исследуются различные модели именных словосочетаний в рифмованной прозе. Все научные работы, связанные с именными словосочетаниями, собранными из “Персидских трактатов”, были обоснованы с научной точки зрения. В ходе исследования структурно-семантических особенностей и семантической классификации словосочетаний семантические связи были установлены на основе трактатов Абдуллоха Ансори. В исследовании продемонстрированы модели образования словосочетаний в рифмованной прозе трактатов и данные модели сравнены с моделями именных словосочетаний в современном таджикском литературном языке.

Теоретическая ценность диссертационной работы проявляется в том, что именно на основе исследования можно высказать научное суждение о связи именных словосочетаний с историческим процессом и новыми аспектами изучения словосочетаний, особенно в рифмованной прозе. Данное исследование тесно связано с программами и темами научных исследований. Результаты и выводы научного исследования окажут положительное влияние на разработку и совершенствование образовательных программ, учебных пособий по синтаксическим словосочетаниям, а также создания новых моделей формирования словосочетаний.

ANNOTATION

for the dissertation of Todzhidinzoda Parvina, titled "Peculiarities of Nominal Phrases in Rhymed Prose (based on the works of Abdulloh Ansori)", is submitted for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the specialty 6D020500 – Philology (6D020502 – Tajik Language)

Keywords: phrase, sentence, language, rhymed prose, Tajik language, semantics, structure, parts of speech, grammatical groups, lexical-semantic features, simple and complex phrases.

The dissertation analyzes the characteristics of nominal phrases in rhymed prose, focusing on the works of Abdualloh Ansori. The study of nominal phrases as an important syntactic element of the Tajik language, using examples from classical literature, sheds light on controversial issues of the Tajik literary language in the context of its historical evolution.

The main goal of the dissertation is to study the characteristics of nominal phrases in rhymed prose, based on Abdualloh Ansori's works, and identify their distinctive features in this literary form.

For the first time, this dissertation studies various models of nominal phrases in rhymed prose. All scholarly works related to nominal phrases collected from "*Persian Treatises*" have been scientifically substantiated. In the course of studying the structural-semantic features and semantic classification of phrases, semantic relationships were established based on the treatises of Abdualloh Ansori. The research demonstrates the patterns of phrase formation in the rhymed prose of these treatises and compares them with the models of nominal phrases in the modern Tajik literary language.

The theoretical significance of the dissertation lies in its ability to provide a scientific perspective on the connection between nominal phrases, historical linguistic processes, and new approaches to studying phrase structures, particularly in rhymed prose. This research is closely linked to academic programs and ongoing linguistic studies. The findings and conclusions of the study will contribute to the development and improvement of educational curricula, instructional materials on syntactic phrases, and the creation of new models for phrase formation.